

Oligarquia, fiscalitat i règim municipal al món urbà de la Catalunya medieval (Cervera entre 1026 i 1430)

Max Turull i Rubinat

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

**OLIGARQUIA, FISCALITAT I REGIM MUNICIPAL AL MON
URBA DE LA CATALUNYA MEDIEVAL (CERVERA ENTRE
1026 I 1430).**

Max TURULL I RUBINAT

**Tesi Doctoral dirigida pel
Dr. Manuel RIU I RIU**

**Departament d'Història Medieval,
Paleografia i Diplomàtica.
Facultat de Geografia i Història**

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Barcelona, juny de 1989.

Any 1378		
Lloc	Focs	Jurisdicció
Cervera	485	reial
Santa Coloma Q.	161	senyorial
Verdú	128	ecles.
Els Prats	93	reial
Vallfogona	64	ecles.
Copons	54	reial
Granyena	52	ecles.
Aguiló	45	senyorial (ciut.)

Any 1381 (aprox)		
Lloc	Lloc	Jurisdicció
Cervera	485	reial
Santa Coloma Q.	161	senyorial
Sanauja	104	ecles.
Els Prats	93	reial
Guissona	70	ecles.
[Lamenia]	63	ecles.
Jorba	56	senyorial
Copons	54	reial
Granyena	52	ecles.
Torà	50	senyorial
Aguiló	39	senyorial

D'aquests nuclis que alberguen més gent només sobresurt amb diferència Cervera. Aquesta vila concentra el 14% dels focs de la comarca el 1365-1370, el 24% el 1378 i el 19% als volts de 1381. Creiem que es un percentatge bastant alt.

Si utilitzéssim el criteri d'agrupar els llocs que ronden els 40 focs (i un núm. d'habitants proper als 200), observariem que el 26% dels focs pertanyen a aquesta categoria el 1365-1370, el 53% el 1378, i el 47% als volts de 1381. (en base, repetim, a una suma total de la comarca que no ofereix certesa absoluta).

Segons aquestes xifres -indicatives, només- la comarca va viure un procés de concentració de la població. La pèrdua demogràfica va anar acompanyada d'una tendència a agrupar-se en nuclis majors de segon rang (Verdú, St. Coloma, ...), sense que puguem afirmar ara per ara que la crisi i les epidèmies

incidissin més en el camp que en la ciutat. Cervera, no obstant, i segons els fogatges, semblà no acusar aquest increment de població urbana. D'altra banda, no podem oblidar que els vilatans de nuclis de jurisdicció senyorial -laica o eclesiàstica- deuriem tenir problemes en abandonar el seu lloc per traslladar-se a domini reial, i això a més a més dels lligams jurídics i la servitud personal.

També podem deduir d'aquesta relació sobre la concentració de la població, que els nuclis més potents no sempre són els de jurisdicció reial, relegant o considerant -com sovint es fa- que el domini senyorial sols incidia en llocs i sense cap pes demogràfic. Evidentment, això no és així.

Dels 7 llocs més poblats el 1365-1370, només dos són d'àmbit reial, els altres pertanyen a cavallers o a l'església. A part de Cervera, les viles de St. Coloma de Queralt, Sanaüja, Verdú i Guissona són les més poblades de la vegueria, i totes estan sotmeses a la jurisdicció feudal. Per tant cal oblidar la idea que lliga mecànicament el domini senyorial i petita concentració tipus masia:

ADSCRIPCIO JURIDICA DELS FOCS DE LA COMARCA DE CERVERA

Any	reials	cav	ecles.	ciut.	aloers	
1358	?	737	1.132		-	•
1365/70	1.407	3.690	1.481	1.114	-	**
Cer.	(18%)	(48%)	(19%)	(14%)	-	
Cat.	[31%]	[38%]	[26%]	[4%]	[1%]	
1378	696	740	507	90	-	***
Cer.	(34%)	(36%)	(25%)	(4'4%)	-	
Cat.	[33%]	[36%]	[26%]	[4%]	[0'5%]	
post/1378	722	1.060	700	124	-	****
Cer.	(28%)	(40%)	(27%)	(4'7%)	-	

NOTA:

L'adscripció dels focs està classificada en focs de jurisdicció reial, de cavallers o senyorial, eclesiàstics, de ciutadans (eren aquells focs que la jurisdicció dels quals depenia de ciutadans o burgesos de les viles o ciutats) i focs aloers (era una minoria insignificant que no tenia una jurisdicció assenyalada, i que per tant no depenien ni de senyors, ni del ciutadans, ni tampoc eren de la senyoria del comte de Barcelona).

Les xifres absolutes indiquen número de focs de la comarca de Cervera. Entre parèntesi s'expressa en percentatge el pes

demogràfic de la població de la ciutat de Cervera respecte del total de la població de la comarca; i entre claurolator el pes demogràfic de la comarca de Cervera respecte el total de Catalunya, expressat també en percentatge.

* classificació pròpia a partir de fotatges publicats.

** segons IGLESIES (7.692 focs i un total de 119 mencions diferents de llocs que es consideren de la comarca de Cervera).

*** classificació pròpia (2.033 focs i 86 mencions).

**** classificació pròpia (2.606 focs i 139 mencions).

2.4. La continuïtat del poblament a Cervera

La historiografia romàntica de finals de segle passat va esforçar-se en establir una continuïtat de poblament des dels temps antics fins l'època medieval. Aquests precedents remots d'una Cervera antiquíssima es consideraven una prova irrefutable de la vàlua i la importància de la ciutat. Sense escatimar les imprecisions més flagrants i amb el ferm propòsit d'evidenciar la continuïtat històrica, FRANQUESA GASOL i FAUSTO DALMASES remunten els orígens de la ciutat a un passat imprecís però molt llunyà:

"El origen de la antigua Cervera se pierde entre la niebla de las edades prehistóricas y se oculta a través de las oscuras noches de los tiempos. Ni aún aproximadamente, ni por conjeturas siquiera podemos dar con él, sin embargo, podemos asegurar data de los tiempos prehistóricos como demostraré" (19)

Tant FRANQUESA GASOL com DALMASES es fan ressò de les referències de PETRUS DE MARCA i identifiquen Cervera amb l'Ascerns romana de Ptolomeu, la qual cosa els dona peu a estendre's abastament de la Cervera romana, fins al punt d'afirmar que la ciutat en aquells moments arribaria als 20.000 habitants. El municipi Sigarrensis i el poble dels lacetans donaven un alt protagonisme a una Cervera que no només fora activa en època romana, sinó que els seus orígens caldria cercar-los en el moment que el poble celta habitava la comarca (20).

DURAN i SANPERE ja va posar de manifest el 1964 que qualsevol especulació respecte d'un poblament antic a Cervera no taria cap suport científic. DURAN nega categòricament les pretensions de FRANQUESA GASOL i de DALMASES pel que fa a la

19 Juan FRANQUESA GASOL: Anales de Cervera (Barcelona, 1898), 13-6

20 Juan FRANQUESA GASOL: Anales de Cervera, I, 3-6, 80-94; Fausto de DALMAES Y DE MASSOT: Guía Histórico-Descriptiva de la ciudad de Cervera (Cervera, 1890), 39-56.

populosa ciutat romana d'Ascarris, que cal associar amb Prats de Rei i no amb Cervera. Les troballes d'època prehistòrica i del poble iber esparces per la comarca no testimonien, en cap cas, una unitat de població al que avui és Cervera. De manera que no només s'acaba amb el tòpic de la continuïtat del poblament, sinó també amb aquell que afirmava l'existència d'un primer nucli poblat a la vall del riu, sota el turó de Montseré i el Coll de les Sabines. DURAN I SANPERE afirmà sense dubtar-ho que "ens cal arribar al segle XI per a trobar els primers fets relacionats amb el territori concret de Cervera" (21).

Més recentment Josep Maria LOPEZ I MELCION s'ha referit a la Lacetània a partir de l'estudi dels textos clàssics. El segle III a. de C. els Lacetans apareixen com un poble iberitzat, que participarà més endavant en les revoltes contra els romans. La darrera referència als Lacetans és de l'any 195 a. de C., i és obra de Titus Livi, quan esmenta que Cató ha de prendre per la força la ciutat d'aquells lacetans. Sembla ser que després de l'any 195 a. de C. s'observa un procés de concentració, segons es desprèn de les referències històriques sobre el Municipium liessonensis (Guissona) i l'esmentat Municipium Sigarrensis (Prats del Rei) (22).

En definitiva, doncs, no hi ha cap indicatiu fiable que ens faci creure en l'existència d'un poblament antic pre-romà i la seva continuïtat en l'època medieval (23) Caldrà esperar a

21 Agustí DURAN I SANPERE Llibre de Cervera (Tàrraga, 1972), 19-21. El capítol que ens referim és el resum d'una conferència donada al Centre Comarcal LLeidatà, de Barcelona, el 1964 dins del curs Ramon Berenguer IV. Però el desmentit d'un antic poblament i d'un antic creixement de Cervera a la vora del torrent, ja va efectuar-lo DURAN I SANPERE l'any 1928: "De com Cervera no ha estat mai al Torrent", Gasete de Cervera, 1 (Cervera, 1928).

22 Joan B. LOPEZ MELCION: "Referències a la Lacetània en els textos clàssics", Miscel·lània Cerverina IV (Cervera, 1986), 11-22. I més darrerament Joan B. LOPEZ i Angel LAFUENTE: "La vall de l'Ondara (Segarra): Noves troballes i revisió dels jaciments ibèrics", Recerques Terres de Ponent, IX (Tàrraga, 1988), 97-106.

23 Sobre el poblament prehistòric, iber i romà a l'actual Segarra, pot veure's entre d'altra bibliografia, Ramon BOLEDA: Carta arqueològica de les valls dels rius Corb, Ondara i sió (Lleida, 1976); J. DUCH I MAS: Contribució a l'arqueologia de la vall del Corb (Segarra i Urgell) (tesi de llicenciatura nèdita, UAB Bellaterra 1980); Angel LAFUENTE i Joan-B. LOPEZ: "La Vall de l'Ondara: noves troballes i revisió dels jaciments ibèrics existents" (Comunicació a la XVIII Jornada de treball del Grup de Recerques de les Terres de Ponent, Artesa de Lleida, 1986; en

començaments del segle XI per poder documentar els primers establiments humans dalt del turó de Montseré, els quals donaran pas, amb el temps, a la vila medieval.

2.5. La població de Cervera a l'edat mitjana

2.5.1. Les fonts demogràfiques: problemàtica

Normalment fer estudis de demografia medieval no és fàcil, sobretot per que hi ha poques fonts fiables. Al final, tret d'excepcions, hom ha de raure a l'estudi dels fogatges, amb els inconvenients que això pot comportar, i no només d'interpretació.

Les primeres referències demogràfiques sobre Cervera les trobem a començaments del segle XIV, bastant abans del primer fogatge conegut. Es tracta d'una relació de les rendes reials que el Batlle General havia recollit de Cervera l'any 1313. El document començava així: "Cervera es reyal e ha MCC XXX III focs" (24) A diferència de la comptabilització de focs, que podia estar exposada a l'interès del municipi a comptabilitzar-ne pocs, i a l'interès del fisc reial de comptar-ne força, l'anunci dels 1233 focs sembla, en aquest sentit, "inofensiu", i, en tot cas, creïble. La xifra és considerablement alta i contrastarà amb d'altres d'anys posteriors

Un dels grans problemes en el tractament dels fogatges és el de la interpretació. El conjunt expressat en individus és

premsa); E. CAMPS CAVA: "La plana de Guissona: una comarca arqueològica", *Ilerda* XXIV (Lleida, 1960); Federico LARA PEINADO: Epigrafia romana de Lérida (Lleida, 1973); Emili JUNYENT: La ceràmica grisa d'Ivorra (inèdit); Montserrat SANMARTI: "La circulació monetària en la lesso ibèrica i romana", *Urgellia* V (La Seu d'Urgell, 1982), 183-206; J. GALLART i Joan LOPEZ: "Una necròpolis d'incineració al Colomer, Pallerols (Segarra)" (en premsa a *GRTP*); E. RIPOLL: "Un nuevo poblado ibérico en las cercanías de Cervera", *Ampurias* XXI (1959), 230-281; P. VILLALBA i J. TOUS: "Pla de les Tenalles, Granyenella", Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys (Barcelona, 1982); Josep Maria LLOBET PORTELLA: "El sepulcre de fossa de la Font de la Padruella (La Segarra)", Recerques Lleidatanes II (Tàrraga, 1980).

24 ACA BG classe 3, vol. 2, 60r-62v. Publicat per Prim BERTRAN ROIGE: "Les rendes reials de Cervera, segons una relació de 1311" Miscel·lània Cerverina V (Cervera, 1987), 71-88. L'autor ha manifestat les seves reserves a considerar totalment veraç la xifra de 1233 focs per a aquesta època. La prendrem en consideració amb les oportunes reserves.

un costum de l'edat moderna, i de cap manera entrava dins dels esquemes de l'home medieval. Comptabilitzada la població a efectes fiscals per mitjà dels focs, o llars, es fa necessari utilitzar un patró per deduir -en xifres d'individus- la població d'una comunitat. D'altra banda s'ha apuntat la possibilitat que el foc fiscal acabés essent una mesura teòrica que no reflectia necessàriament la realitat. Segons el coeficient que utilitzem quan comptem els focs, tindrem un gruix de població o un altre. Però els estudis sobre la història de la família no estan desenvolupats que caldria. Només un treball pluridisciplinari permetrà avançar cap a resultats consistents: demografia, sociologia, antropologia, història de les religions, història del dret, etc (25).

A més, les taxes vitals a l'edat mitjana eren extremadament variades, tant en el temps com en l'espai. La taxa de mortalitat estava a expenses de les epidèmies i les caresties d'aliments, les quals, a la vegada incidien en la nupcialitat i la natalitat. Una conjuntura econòmica desfavorable actuava per si sola com a controladora de la natalitat, retardant el moment del matrimoni i el número de fills. Les plagues, pestes i altres catàstrofes s'encarregarien de la resta. (26)

Sigui com sigui, ara ens interessaria conèixer el tipus de família predominant en aquest moment, i poder comptar aproximadament els seus membres per deduir els de la comunitat. Probablement existeixen diferents tipologies familiars: en funció de l'habitat (rural o urbà), de l'estatus social i la relació amb la producció,... a més de criteris culturals, religiosos i jurídics.

Al problema de l'especificitat de cada fogatge, s'hi afegeix el de la valoració del foc. Els criteris de coeficients per focs són ben diferents. Des de considerar la família reduïda amb 4 ó 6 persones (27) fins aplicar un coeficient més baix. A Cardona, per exemple, i a mitjan s. XIV, sembla ser que la família mitjana solia tenir 1 ó 2 fills, segons indiquen els testaments. Es tractaria de famílies nuclears i no pas

25 Sobre l'estructura familiar a la Catalunya medieval, cal veure la recent tesi doctoral d'en Lluís TO: L'evolució de les estructures familiars en els comtats de Girona, Besalú, Empúries-Perelada i Rosselló (segles X-principis del XIII). Tesi Doctoral inèdita. Dep. d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica; Universitat de Barcelona (Barcelona, 1989)

26 HERLIHY "Avances recientes. " 231-232

27 HERLIHY "Avances recientes " 235.

patriarcal, on al voltant dels vint anys els fills s'emancipaven i formaven nova llar. (28)

També Jaume VICENS VIVES i LACARRA aplicaven el coeficient de 4 ó 5 persones per casa (29) A Vic, PLADEVALL i Imma OLLICH han treballat cadascú amb el coeficient 3,7 (30) i semblantment ens posa exemples C.M. CIPOLLA del segle XV, entre 3,3 i 4,14 (31) Francesc A. Roca Traver es mou entre el 3,5 i 4 a Castelló a mitjan s. XV (32), i Prim BERTRAN utilitza el factor 4,5 a Cervera mateix a finals del XV, precisament per analitzar el fogatge de 1497 (33). Davant d'aquest panorama, sembla preferible computar sempre en focs i evitar fer excessius càlculs d'individus; per a determinades ocasions nosaltres ens decantem pel coeficient de 4,5 que aplicarem als focs de la vila

2.5.2.: Els fogatges del segle XIV

Segons les xifres en focs dels documents que estudiem el fogatge manat per les Corts de Cervera i Tortosa donava una població de 1 212 focs, (segons el primer redactat) i de 1 056 segons el que s acostuma considerar Aquesta quantitat que correspon a 1365-1370 és molt elevada, i més quan es compara a les xifres, més semblants entre elles, de 1378 i 1381 que donen només 485 focs Saber si la dada de 1365 1370 era errònia o no, i en tot cas, en quin grau, és difícil de concretar Sigui com

28 Montserrat CASAS i N. DAL "Aspectes demogràfico-familiars de la vila de Cardona a mitjans del segle XIV (1342 1383)" Cardener I (Cardona 1983), 56-57

29 Jaume VICENS VIVES Ferran II i la ciutat de Barcelona 385 José Mª LACARRA "El desarrollo urbano de Navarra y Aragón en la Edad Media" Pinneos VI (Saragossa 1950), 17-20

30 Antoni PLADEVALL "La disminució del poblament a la plana de Vich a mitjans del segle XIV" VI Assemblea d'Estudis Comarcals (Vic, 1952), 23 35 OLLICH Imma Camp i ciutat a la Catalunya del segle XIII Levolució de la Plana de Vic (Vic 1988)

31 Carlo M CIPOLLA "Anthropologie et demographie" X Congrès International des Sciences Historiques (Paris 1950), 61

32 Francisco ROCA TRAVER "Cuestiones de demografia medieval" Hispania XIII (Madrid, 1953), 26

33 BERTRAN "Aspectes demogràfics i economics "

sigui, considerarem informació d'altres fonts que pugui puntualitzar aquest aspecte.

Present Pere el Cerimoniós a Cervera el 1360 per assistir a les Corts que celebrava en aquesta vila, va anunciar i va demanar "als catalans per la guerra que'l rei de Castella li fa injusta" una ajuda en diners per pagar les tropes. Per defensar la "cosa pública de Catalunya", el rei necessitava mantenir vuit mesos l'any a nou-cents homes a cavall, la meitat armats i l'altra meitat només "alforrats". Les despeses que això ocasionava arribaven a les 72.000 ll., que haurien de pagar els catalans cada any durant dos períodes. Aquesta quantitat es pagava per mitjà de fogatge, de manera que els focs de jurisdicció reial pagaven 50 s. cada un (primer s'havia dit 40 s. però era insuficient), i els focs de jurisdicció eclesiàstica, de ciutadans o de cavallers, sols pagaven 20 s. Fets els comptes, a la vila de Cervera li pertocava d'ingressar 30 030 ll. anuals, la qual cosa suposa que el còmput es feu sobre una base exacta de 1212 focs (34). Tot i que el mateix document assenyalava més endavant la quantitat de 1233 focs (35). Els 1212 focs és la xifra que apareix al fogatge, però que després a Tortosa serà rebaixada a 1057 focs (36).

Per tant, un document d'origen local, fet a Cervera assumeix aquesta quantitat i no hi posa cap obstacle. No s'ha conservat el volum d'actes municipals de 1360. Allí hagués constatat d'una forma o altra si el Consell consentia o no a la taxació de 1212 focs, però la llarga explicació que trobem en un volum de claveri no denota cap queixa. A més a més, tenim indicis que la taxació deuria ser exhaustiva.

"E com en la dita vila haye molts e diversos focs tan pobres que no han [] solidos, per aquesta rahó fo acordat que nos ab nostres conseyll, que los pobres fossen comportats pels richs e que no pagassen lo dit fogatge integre, mas que fos feyta una taylla ()" (37)

Els homes rics no sols havien estat taxats, sino que a més havien de pagar per aquells pobres que no podien satisfer els 50 sous que pertocava als focs de jurisdicció reial.

34 AHCC Claveria 1360, 19v-67v

35 AHCC Claveria 1360, 35v

36 Publicat per IGLESIES "El fogatge de 1365-1370" 326

37 AHCC Claveria 1360, 19v

Només sis anys després, el febrer de 1366, el Consell va plegar una talla per un préstec en la qual hi van participar, segons es diu, entre 500 i 600 persones (38). Si pensem en els focs -fiscals- de 1360, la xifra de 1366 és molt baixa. És què hi havia molta gent que no podia participar en la talla? o bé aquesta era general i per tothom? Realment, la xifra de 500/600 persones imposadores s'aproxima bastant a la data del pròxim fogatge conservat. Però encara faltaven dotze anys perquè la nova estimació fos de 485 focs, segons les Corts de Barcelona de 1378.

Hom considera el fogatge de Barcelona bastant ajustat a la realitat. Cervera no és una excepció. Aquell any, un paer i un notari de la vila acompanyaren els delegats oficials durant cinc dies per fer el recompte de focs de Cervera. La suma final era de 498 focs, i no va haver-hi cap queixa. Tot es trobava correcte (39). Les Corts recullen l'existència de 485 focs a Cervera aquell 1378.

Però a les darreries de 1379 trobem una notícia que perturba aquest panorama. Des de la Cort reial es reclama a la vila el pagament d'una certa quantitat en concepte de les imposicions del pa, el vi i la carn, corresponent, es diu, als 1044 focs que aplegava Cervera (40). La informació, datada el desembre de 1379, només un any després del fogatge confeccionat per l'encàrrec de les Corts barcelonines, no encaixa gens amb el darrer número de focs. En canvi, els 1044 focs de què fa esment, ens recorden aquells 1057 focs que es taxaren a les Corts de Tortosa pel 1365-1370. Anteriorment hem apuntat la possibilitat de la manca d'un criteri únic i estricte per confeccionar un fogatge. Ambdues quantitats són substancialment diferents. Segons les de 1378, els 498 focs suposarien uns 2.240 habitants, mentre que segons els 1044 focs de l'any sobre, la població augmentava a gairebé 4.700 persones. Quantitat que, si prenem en consideració la capacitat urbanística del casc medieval estricte intramuralla, resulta excessiva.

Per altra banda, l'any 1383 (uns anys després del darrer fogatge dels estudiats), el notari de la Paena, Bernat del Canós havia pres nota de 654 manifestos, que cobrava per la feina a raó de 2 diners per manifest (41). I només un any després, el 1384, la remisió de la host sumava 497 florins. Si es pagava un flori per cada foc de la vila que es redimia, resulta

38 AHCC Consells 1366, 20v

39 AHCC Clavera 1378, 10v, 63v, 85r, 90r

40 AHCC Consells 1379, 1v

41 AHCC Clavera 1383, 56v

ser que els focs de 1384 són els mateixos de 1378 (42), i gairebé idèntics als de 1385, quan una altra remissió de la host ens fa pensar en 496 focs, si es va prendre el patró d'un florí per foc (43).

La confecció de fogatges no tenia cap altre sentit que el d'oferir un instrument i una base amb la qual taxar i repartir les càrregues fiscals del rei. Cap interès demogràfic ni estadístic no movia els nostres protagonistes. Només es tractava de distribuir la suma de les necessitats reials. És comprensible, doncs, que el foc esdevingués una unitat fiscal, una mesura cada vegada més teòrica i allunyada de la realitat. Susceptible de ser negociada, i escurçada o ampliada segons els pactes. Estricte en la confecció o flexible en el criteri. No seria absurda l'existència de dos patrons i que el rei manés aplicar l'un o l'altre segons la conjuntura. En tot cas, el patró foc deuria ser cada vegada més un concepte abstracte i teòric (44).

El que és cert, és que el número de manifestants no coincideix amb el de focs. Entrava en la taxació del "Manifest" tothom que tenia béns mobles o immobles, excepte aquells que n'eren exclosos o enfranquits, i que probablement no eren pocs.

2.5.3.: Les estimes del Manifest

El primer document fiscal d'origen i confecció local és un llistat d'individus amb quantitats de diners atribuïdes a cada un. No es tracta d'un volum del "Manifest" com els que coneixerem més tard, sinó probablement d'un senzill recompte útil per controlar alguna talla local (45).

La sèrie de Manifest a Cervera no es conserva íntegra fins les darreres del s. XV. Al llarg del nostre període només comptem amb volums -no sempre ben conservats- d'algun dels quatre barris, i la sèrie, discontinua, no ens permet extreure massa deduccions.

42 AHCC Claveria 1384, 80v

43 AHCC Claveria 1385, 54v

44 Jean FAVIER Finance et Fiscalité au bas Moyen Age (Paris, 1971), 191.

45 AHCC Manifest 1340

El document fragmentat que nosaltres atribuïm a alguna talla, data de 1340, abans que comencessin les epidèmies de pesta, però en un moment que la crisi ja hauria manifestat algun símptoma (46). El volum, incomplet, pertany al quarter del Cap Corral, que en aquests moments podria començar a ser el més poblat de la vila. Fragmentat com està el document, s'hi recullen vora de 300 taxacions vàlides, i gairebé 400 si considerem les esborrades i les que no hem esbrinat el nom del titular. La quantitat, per tractar-se d'un sol barri, és molt elevada. Però recordem que estem encara a 1340. El mateix quarter del Cap Corral, el 1369, i ja segons un volum realment del Manifest (47), aporta la quantitat de 261 taxacions en total. Suposa una minva del 33% entre 1340 i 1369. Són comparables ambdós documents? Pensem que sí. A partir de 1323, Jaume II va autoritzar als jurats que les talles de les questies i les altres exaccions de la vila fossin fetes per sou i per lliura, això vol dir proporcionalment a la riquesa de cada veí (48). Els dos documents, la talla de 1340 i el Manifest de 1369 són relacions fiscals, una més completa que l'altra, però amb un objectiu i uns resultats semblants. Encara hi ha un altre element de comparació. Tant el 1340 com el 1369 s'anotava el carrer del subjecte que pagava, a més a més del quarter. Malgrat la fragmentació d'aquesta font coincidim en trobar taxats els veïns de la zona de la bassa del Corral. I es confirma la tendència esmentada. El 1340 són 68 les taxacions vàlides i 90 el total. El 1369, el número de manifestes vàlids ha baixat a 46, i el total a 50. La minva ha estat d'un 32% en els vàlids i del 44% en el total.

QUANTITAT ABSOLUTA DE MANIFESTS PER CARRERS I QUARTERS (CC)

Carrer	1340			1369		
	vàlids	no iden	totals	vàlids	no iden	totals
bassa del Corral	68	7	90	46	4	50
quarter sencer	291	43	389	238	2	261

Sembla evident, doncs, tot i l'estat dels documents, que en aquest sector de ciutat la disminució de població ha estat

46 La fretura de blat de 1333 es un cas evident (Vid. Max TURULL RUBINAT, "El mal any primer a Cervera. trasbals socio-polític i crisi de subsistència (1333)" Miscel·lània Cerverina IV (Cervera, 1986), 23-54.

47 AHCC Manifest CC 1369

48 AHCC Pergamins s/n; LP 1323 octubre 28, 13r-13v.

efectiva en trenta anys.

Donat que a causa de la fragmentació de la sèrie no és possible fer un contrast entre tots els anys que tenen Manifest, perquè es tracta sempre de barris diferents, ens haurem de cenyir a comparar només les quantitats que es refereixen a un mateix quarter.

Del quarter de la Plaça es conserven tres volums: 1352, 1366 i 1382 (49). El total de Manifests vàlids disminueix paulatinament cada un dels tres anys 191, 190 i 177 (50). Però el total de manifestos és més revelador (51) de més de 300 el 1352, baixa a 263 el 1366 i a 200 el 1382 Però vegem com evolucionen els carrers, segons els taxats vàlids i els totals (v=vàlid, No i=no identificat, T=total)

QUANTITAT ABSOLUTA DE MANIFESTS PER CARRERS I QUARTERS (P)

Carrer	1352			1366			1382		
	V	No i	T	V	No i	T	V	No i	T
St Joan/l'Hospital	16	2	22	13		30	12		13
Grasese Jaume Vall	18	2	27	35		60	10		10
Dins portal Vilanova22		6	53	30		38	30		33
Plaça	26	3	34	31		37	24		30
Quarter sencer	191	33	312	190	1	263	177	2	200

Gairebé en tots els casos el número de manifestants de 1382 és inferior al de 1352 Però és l'evolució del quarter el que esdevé més simptomàtic La xifra de 177 manifestos vàlids és bastant raonable per incloure-la en un conjunt global de tota la vila

Del quarter del Montseré conservem dos volums el de 1366 i el de 1378 El primer està molt fragmentat i no es pro

49 AHCC Manifest P 1352, 1366 1382

50 El document, fragmentat, comença al foli 11, la qual cosa fa que tinguem un número de manifestos vàlids inferior al real Per suplir la diferència, hem fet un càlcul dels que hi ha a cada foli i els hem afegit al total

51 Dins del total absolut comptem vàlids, no identificats, els que només tenen el nom del titular, i els taxats quan n'hi ha algun

significatiu (52). Els manifestes vàlids conservats el 1366 són 137, però considerem que se n'han perdut entre 60 i 80, mentre que el 1378, amb un document íntegre, els vàlids són 219. Per tant tenim força equilibri. A nivell de carrers no podem establir massa comparacions.

QUANTITAT ABSOLUTA DE MANIFESTES PER CARRERS/QUARTERS (M)

Carrers	13661		1378		
	vàlids	no i. /total	vàlids	no i. /total	
Plaça vella, carrer l'Abadía, Fossar	51	2	62	35	1 38
Cap c de Barcelona	23	14	52	25	1 28
Quarter sencer	137	60-80	-	219	5 252

Si comptabilitzem les unitats vàlides i les no identificades -que es el còmput més fiable- els dos carrers observen una pèrdua considerable de població en només dotze anys. És el mateix 32% de disminució que no podem confirmar ni negar a nivell de tot el quarter.

I de l'últim quarter, el dels Framenors, tenim informació de dos anys consecutius 1374 i 1375 aquest segon també fragmentat (53)

52 AHCC Manifest M 1366, 1378 El volum de 1366 comença al foli 23r i acaba abans d'hora. Calculem que falten entre seixanta i vuitanta manifestes

53 AHCC Manifest FM 1374 1375 Es conserva també un segon fragment considerat de 1374 amb unes referències sensiblement diferents a les exposades carrer de Villabalba 32 estimes c/ del Born, 20; c/ St. Francesc, 52, c/ Abeurador, 67, c/ Barcelona, 57, c/ Grases d'en Roqueta 32 Total 270 estimes pel fragment del quarter de Framenors de 1374 (AHCC Fragments de Manifest, 1355-1433)

QUANTITAT ABSOLUTA DE MANIFESTS PER CARRERS/QUARTERS (FM)

Carrers	13661		1378	
	vàlids	no i./total	vàlids	no i./total
c/ de Barcelona	38	30	68	70 - 78
c/ de l'abeurador	37	-	66	33 - 35
Quarter sencer	150	-	288	196 2 216

L'equilibri és semblant al carrer de Barcelona i en canvi la minva és molt acusada al carrer de l'abeurador. A nivell de quarter també s'observa una disminució d'un any a l'altre (54) en un 25%.

Amb les esmenes i els advertiments que ja hem introduït, un resum global i gràfic del moviment demogràfic dels quarters a Cervera al s. XIV, quedaria com s'observa a les FIGURES 1-4.

Sembla evident, doncs, que d'ençà de 1340 fins 1382 el ritme demogràfic ha estat decreixent en totes les parts de la vila. Això no obstant, aquests resultats no poden considerar-se definitius, ja que la documentació no està suficientment conservada com per deduir l'evolució de la població amb tota fermesa. A més a més de la minva demogràfica, també s'ha de contemplar la possibilitat que les diferències obeeixin al gran nombre d'exempts que s'haguessin declarat

2.5.5.: Demografia i pobresa

El fogatge encomanat per les Corts de Cervera i Tortosa, i datat el 1365-1370, pretenia ser exhaustiu, com ja hem dit. S'hi inclogueren fins i tot els "miserables", anunciant que potser després serien abatuts de pagar. Però a efectes quantitatius foren anotats al fogatge. En canvi, en el recompte de les Corts de Barcelona el 1378, a més a més dels exclosos de

⁵⁴ En el volum de 1374 apareixen 138 casos on sols hi ha el nom del manifestant i prou, que sumats als 150 vàlids fan els 288.

costum, tampoc no hi constarien ni els moros, ni els jueus ni els pobres. Aquesta exclusió podria explicar la minva tan acusada: un augment important i significatiu de la pobresa en el període que va de 1365-1378. Augmentant la proporció de pobres, si aquests no eren taxats, disminuïa el nombre dels habitants taxables i capacitats per pagar. Si a això afegim que, efectivament la població disminuïa en xifres absolutes, es pot entendre la davallada de 1054 focs el 1365-1370 a 485 focs el 1378 i següents. El matis i la corba de decreixement realment no és, doncs, tant acusat com ind'quen els focs, sinó gradual com apunten les estimacions.

L'augment de la pobresa per explicar el moviment demogràfic és una hipòtesi difícil de verificar amb la documentació a l'abast. Però alguna notícia no deixa de ser simptomàtica. El 1356 la meitat del recollit per l'almoïna d'aquell any s'invertia en l'obra de l'església de Sta. M^a (55) i no en les tasques pròpies de socor. En canvi, vint anys després, el 1376 de tanta fam, pestilències i mortaldats que hi ha, el Consell anuncia que pagui el censal de la caritat només aquells que puguin fer-ho. L'empobriment de la població sembla evident. També els mendicants deuriem augmentar:

"(...) un dia no sabut en l'alba fos cridada la caritat e que tot hom qui volgues penre almoïna fos dada caritat" (56)

Aquest elevat número de pobres i miserables, que van ser taxats el 1365-1370 i exclosos en els fogatges posteriors, no fou un fenomen massa tardà. El març de 1362 potser en plena confecció del fogatge de Cervera-Tortosa, el Consell referent-se un cop més al censal de la Caritat, menciona "els molts pobres (que) ha en la dita vila" (57). Aquest col·lectiu ben nombrós, probablement és el mateix que continuaria existint el 1378 i que no va ser taxat:

"(...) Item, com molts fosen que no volien pagar los fogatyas ne los saitgs no hi trobaven que hi penyorasen, (...) " (58)

D'altra banda, no necessàriament hem d'interpretar que els pobres eren tots rondaires i vagabunds. L'abril del 1377, en plena carestia de gra s'havia acabat la collita antiga i encara

- 55 AHCC Consells 1356, 32r
- 56 AHCC Claverna 1376, 97v
- 57 AHCC Consells 1362, 18v.
- 58 AHCC Claverna 1378, 90r

no era temps per a la nova- les autoritats anunciaven que del remanent de la botiga municipal es distribuïa blat als necessitats als seus respectius "albergs". Per tant, aquests no eren rodamons sinó ciutadans que, amb casa, vivien en la pobresa (59).

Des del poder, els paers parlen continuament d'individus que no "volien" pagar les tallés i les questies. Nosaltres ens preguntem si realment existia, en la majoria de la població, l'opció entre pagar o no pagar. Ee podria ser que la voluntat no fos sinó una necessitat. El cas és que hi ha veritables problemes pels saigs per a que puguin recollir les taxes de força cases (60).

La documentació específica sobre l'almoina, no comença a Cervera fins el 1383. El tema mereix un capítol apart que ara no avançarem. Però serveixin algunes dades -ni que siguin tardanes- per il·lustrar la situació a la vila.

Era 1383 i Ramon Serra, mercader de Cervera, havia deixat, al morir, un censal de 2.000 sous anuals en concepte d'almoina en pa per als pobres de Cervera. El pa es repartiria entre els necessitats dos dies cada setmana entre novembre i maig. La mitjana de pans que es repartien cada mes voltava els 3.400, la qual cosa suposa, aproximadament, que cada dia que havia distribució d'almoina de pa es repartien unes 380 unitats.

D'altra banda, l'almoina per vestir pobres, beneficiaria el mateix 1383 a 114 persones, entre homes, dones, infants i freres, xifra que augmentaria proporcionalment fins 1387 (61).

Les dues almoines, la del pa i la del vestir, responien a donacions pietoses d'un sol particular. No coneixem la distribució d'altres obres pies ni tampoc l'organitzada pel municipi, que ja existia a començaments del s. XIV (62) mitjançant un censal destinat a la beneficència.

L'estudi de les impositcions i les taxes del "Manifest", que abordarem en un altre capítol, també ha de dir alguna cosa respecte l'estructura social de la vila (vid Cap III). Ara per ara, sembla que el número de necessitats segons el repartiment de pa, sobretot, no és gens despreciable a les darreries del s. XIV.

59 AHCC Consells 1377, 19r

60 AHCC Claveria 1379, 10v, 1381 61v

61 AHCC Almoina 1383, 6v

62 AHCC Claveria 1333, 18r

2.5.6.: El context social general

Gaudim d'altres fonts documentals amb informació igualment poc concreta però reveladora sobre la situació demogràfica social de Cervera. Sense entrar ara en l'anàlisi i les referències a la crisi pel que fa a epidèmies, caresties, mortaldats, etc, no és sobrer suggerir el panorama general d'aquells anys.

Tot sembla indicar que Cervera no fou impermeable als efectes de l'epidèmia (63), ja que la documentació local se'n fa ressó (64). Un fragment datat el 1349 fa menció i referència al "temps de les mortaldats". És la primera notícia directa que en tenim (65). En efecte: el rei s'havia adreçat als seus oficials, els batlles i els veguers, de Montblanc, Tàrraga, Vilafranca del Penedès i també Cervera, a fi i efecte que protegissin els respectius callis dels jueus contra eventuais intents d'assait com havia succeït ja a Barcelona. Els jueus, en aquests moments d'epidèmia, eren encolpats d'haver provocat el mal i el rei es veurà obligat a protegir-los dels avaiots que s'organitzaven (66). Ens és conegut també l'episodi del frare

63 Sobre la peste de 1348 pot veure's aquesta bibliografia bàsica d'Amada LOPEZ DE MENESES "Documentos acerca de la peste negra en los dominios de la Corona de Aragón" Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón VI (Saragossa, 1956); Winfried KUCHLER: "La influencia de la peste negra sobre la hacienda real" VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón II, 1. (València, 1970); Alvaro SANTAMARIA ARANDEZ "La peste negra en Mallorca" VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón II, 1 (València, 1970), 103-130; Gunnar TILANDER "Fueros aragoneses desconocidos promulgados a consecuencia de la gran peste de 1348" Revista de Filología Española XXII (Madrid, 1935), 1-33, 113-152; i una visió més general i abundant bibliografia és a Jaume SOBREQUES I CALLICO: "La peste negra en la península ibérica" AEM VII (Barcelona, 1970-1971), 67-102

64 No es conserva a l'AHCC cap document sencer del fons municipal dels anys pròxims a 1348-1349

65 AHCC Claveria 1349 (fragment), 4v

66 LOPEZ DE MENESES "Documentos acerca..." docs. 8 i 9.

Franciscà que no tenia massa escrúpols en esvalotar els ànims dels feligresos contra el col·lectiu jueu (67).

Però a efectes demogràfics ens interessa especialment la provisió reial del 30 de març de 1349 (68). Des de València, Pere III, eximia els habitants i les ciutats de les penes pecunàries en què haguessin caigut -a excepció del "quint"- . L'objectiu no era altre que posar remei a la despoblació i depauperació en què es trobava Cervera. Però no sols la vila estava així, també l'entorn rural apareix despoblat. Rubinat, que comptava uns 40 focs el 1358 (69), estava deficitari d'autoritats locals, motiu pel qual el rei encomanava a l'assessor del veguer de Cervera que vetllés els abusos que podien donar-se al lloc (70). Els avalots i els problemes no van acabar de seguida. Dos anys després de reconeguda l'epidèmia, l'estiu de 1351, el call de Cervera es assaltat i el rei ordena castigar els responsables (71).

A partir d'aquest moment, i amb documentació municipal, el tema ja s'ha començat a estudiar a Cervera (72) i certament hem pogut comprovar amb les fonts a l'abast que el panorama no era pas d'optimisme i pujança.

La de les "mortaldats" és una referència constant. Suposa una fita que marcarà tot el segle, i que ens interessa perquè el record en el temps i les conseqüències implica el considerable abast que deuria tenir l'epidèmia per la població. Els paers el 1356 fan referència a uns certs càrrecs que havien existit de les mortaldats ençà (73). És una referència gens

67 Amada LOPEZ DE MENESES: "Una consecuencia de la peste negra en Cataluña: el pogrom de 1348" Sefarad any XIX (Madrid-Barcelona, 1959), 92-131.

68 ACA Reg Can 888, 175v. Cit per LOPEZ DE MENESES "Documentos acerca. " doc. 69.

69 PONS GURI "Un fogatge ment. "

70 LOPEZ DE MENESES "Documentos acerca.. " doc 105.

71 LOPEZ DE MENESES "Documentos acerca..." doc. 123; ABADAL Pere el Cerimoniós... 36-37.

72 Josep Me LLOBET PORTELLA: "Les epidèmies a Cervera durant l'Edat Mitjana" Miscel·lània Cerverina I (Cervera, 1983), 39-46; Montserrat CANELA I GARAYOA. "Cervera. 1333-1384. Pestes, fams i guerres" Miscel·lània Cerverina IV (Cervera, 1986), 55-65

73 AHCC Consells 1356, 35r.

arbitrària. El mateix any es parla de la manca de notaris a la vila, motiu pel qual es fa necessari que Jaume Ferrer continuï regint l'escrivania del Consell (74).

També la "mortaldat dels infants" el 1362 va tenir el seu paral·lel a Cervera. El Consell es queixa de les exigències de fer host ja que la població no està en condicions d'acudir-hi. Així responen els paers al Procurador General de Catalunya l'abril d'aquell any:

"... que la dita vila està en mal estament per aquestes malalties e morts que n.a de present hic corren, entant que tota la gent esta malalta o lurs infants, e que en neguna manera ara de present no poron fer host." (75).

Gairebé deu anys separen aquesta nota dramàtica de la següent onada pestilent. El 1370 a Barcelona, i una data pròxima indeterminada a Cervera, rebrota la peste amb la coneguda "mortaldat dels mitjans". A Cervera, i per commemorar-ho, el 1372 el Consell convoca una professó "per aquels pestilències de morts que lavos eren" (76). Un any després se'ns comunica la manca de metges (77), que coincideix amb el moment de malalties, la qual convergència aguditzava la precarietat d'aquell període.

Si el rei Pere havia fixat mesures per repoblar Cervera el 1349, ara, el Consell mostrà la seva preocupació per aquest procés de davallada demogràfica:

"Item com lo temps en l'any de regiment de nostre offici fos mal e de gran carestia entant que tota la gent se exie de la vila per zo com morien de fam, (...) per zo com los singulars de la vila eren fort opremuts, que solament fos agut lo censall (de la caritat) d'aquells qui pagar poguessem" (78)

A l'hora que s'accentuà la pobresa i els habitants

-
- 74 AHCC Consells 1356, 17r.
 - 75 AHCC Consells 1362, 26r.
 - 76 AHCC Claveria 1372, 37r.
 - 77 AHCC Consells 1373, 11r.
 - 78 AHCC Claveria 1376, 97v.

minvaven en recursos (79), el rei no cedia en el seu intent de repoblar la vila amb mesures de gràcia. Aquestes temptatives es van repetir amb pocs anys de diferència. Era símptoma de la urgència del problema i també de la importància del nucli que era Cervera.

El 1378, un privilegi reial estipulava:

"...que tot hom que vingués star a la vila de Cervera fos guiat de qualsevol crims que agues comeses en terra de rics homes..." (80)

Però l'intent repoblador no anava renyit amb que continuessin les mortaldats. No sabem, per ara, quina tendència s'imposava, ni si aquella mesura compensava els efectes pestilents.

A la pobresa i depauperació dels vilatans que veien morir llurs familiars i amics, s'hi sumaven les exigències reials de compondre la host per diverses empreses bèl·liques. Sense aconseguir fer valdre un privilegi que eximia la vila, el Consell preferia pagar un florí per foc a canvi de fer sortir la host de la vila. Els motius de l'elecció no podien ser més clars aquell 1384:

"E lo nostre Conseyll hagues acordat que mes valie fer composició a qualque quantitat, que no que l'ost hic isques, ateses les grans morts e malalties que eren en la dita vila, car si l'host hic exie, les demes homens qui ja eren malalts moriren en lo cami (...)" (81)

Per acabar, caldrà insistir -perquè així ho feren els monarques de la Corona d'Aragó- en els intents i les mesures positives per potenciar i incrementar el poblament de Cervera. S'ha publicat fa poc dos documents força interessants en aquest sentit (82). Sembla evident que la vila a finals del s. XIV, oferia un panorama demogràfic i social ben pobre, les paraules

79 "Item com moltes tosen que no volien pagar los fogatyas ne los saitgs no hi trobaven que hi penyorasen (...)" (AHCC Claveria 1378, 30r).

80 AHCC Claveria 1378, 62v.

81 AHCC Claveria 1384, 85r.

82 CANELA "Cervera 1333-1384 Pestes " 55-65 (València, 1382 maig 25, i Almunia de San Juan, 1384 gener 8)

escrites per manament de Pere III el 1382 descriuen per si soles:

"(...)Ecce que nos circa reparacionem et aumentacionem universitis ville predicte que quasi depopullato existit in tantum que nisi eidem de suscripto remedio providentur brevem et irreparabilem quod absit posset assequi destructionem merito intendentes hemito super hoc maturo et digesto consilio(...)" (83)

El document de 1384 opera amb uns termes molt semblants. En aquesta ocasió és l'Infant Joan qui ofereix protecció a tota aquella persona de qualsevol condició que vagi a habitar la vila de Cervera, exhimint-lo de tota mena de delictes que hagi pogut cometre en terres d'església, barons, cavallers o vilatans. Els termes utilitzats són igualment frapants:

"(...)At villa nostra Cervane oneribus importabilibus depressa et depauperata quam plurimum populo tam propter mortalitem et famas que divino iudico vigerunt quam ob diversas alias raciones." (84)

83 CANELA "Cervera 1333-1384 Pestes " 63. AHCC LP 1382
maig 25, 123v-124v

84 CANELA "Cervera 1333-1384. Pestes. ", 64, AHCC LP 1384
gener 28, 124v-125r.

EVOLUCIO DEMOGRAFICA DELS QUARTERS: CAP CORRAL
(segons xifra absoluta d'estimes).

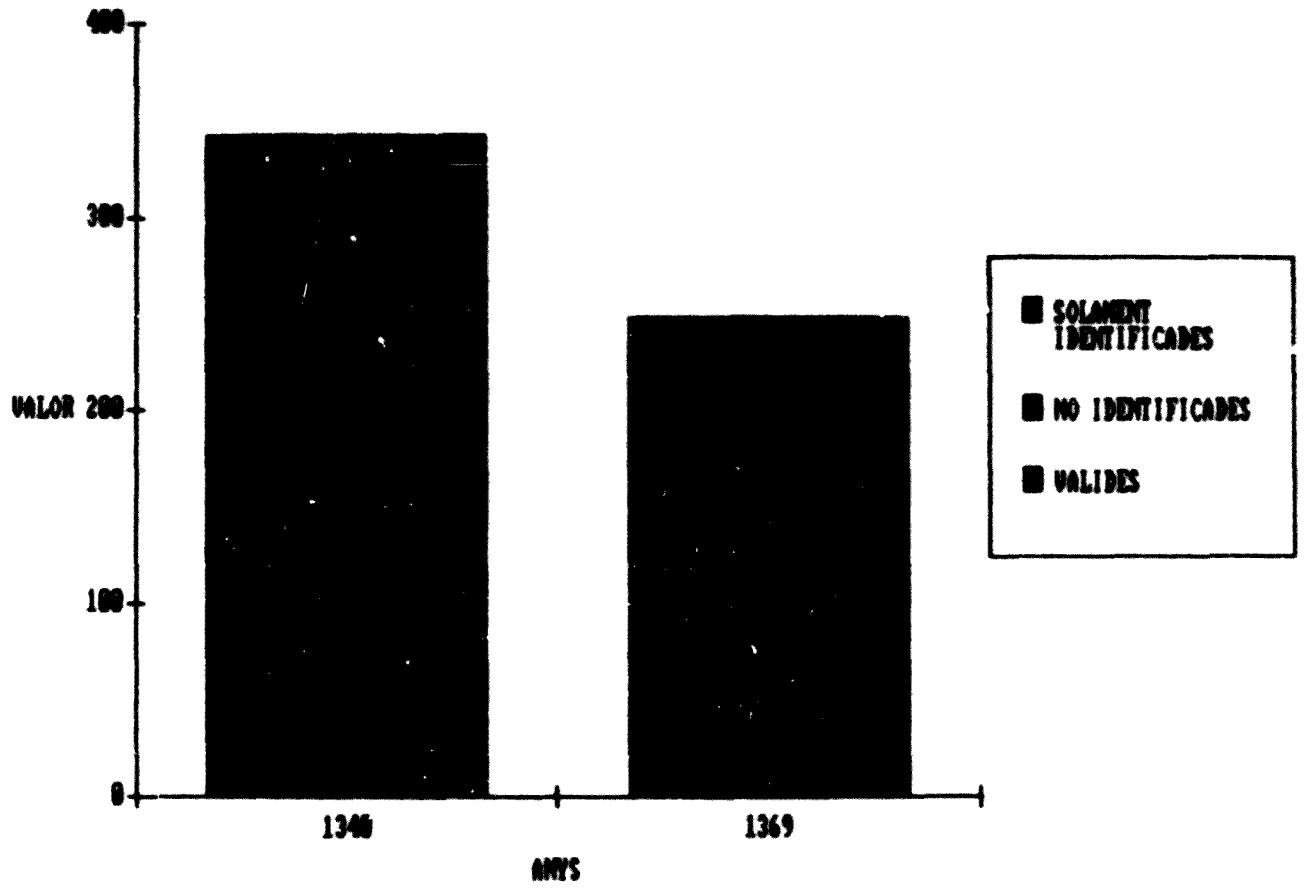

FIGURA 1

EVOLUCIO DEMOGRAFICA DELS QUARTERS: PLAGA
(segons xifra absoluta d'estimes).

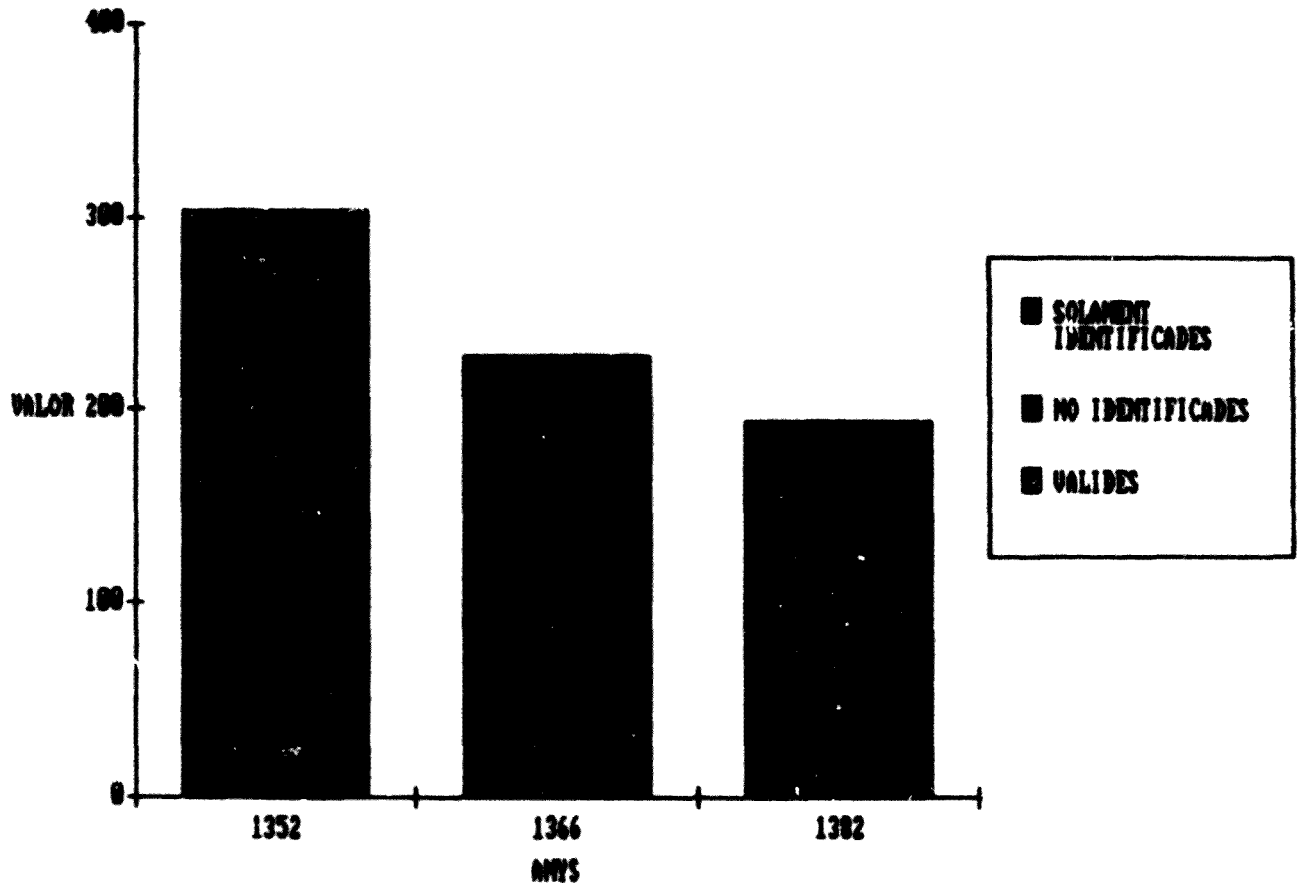

FIGURA 2

EVOLUCIO DEMOGRAFICA DELS QUARTERS: MONTSENE
(segons xifra absoluta d'estimes).

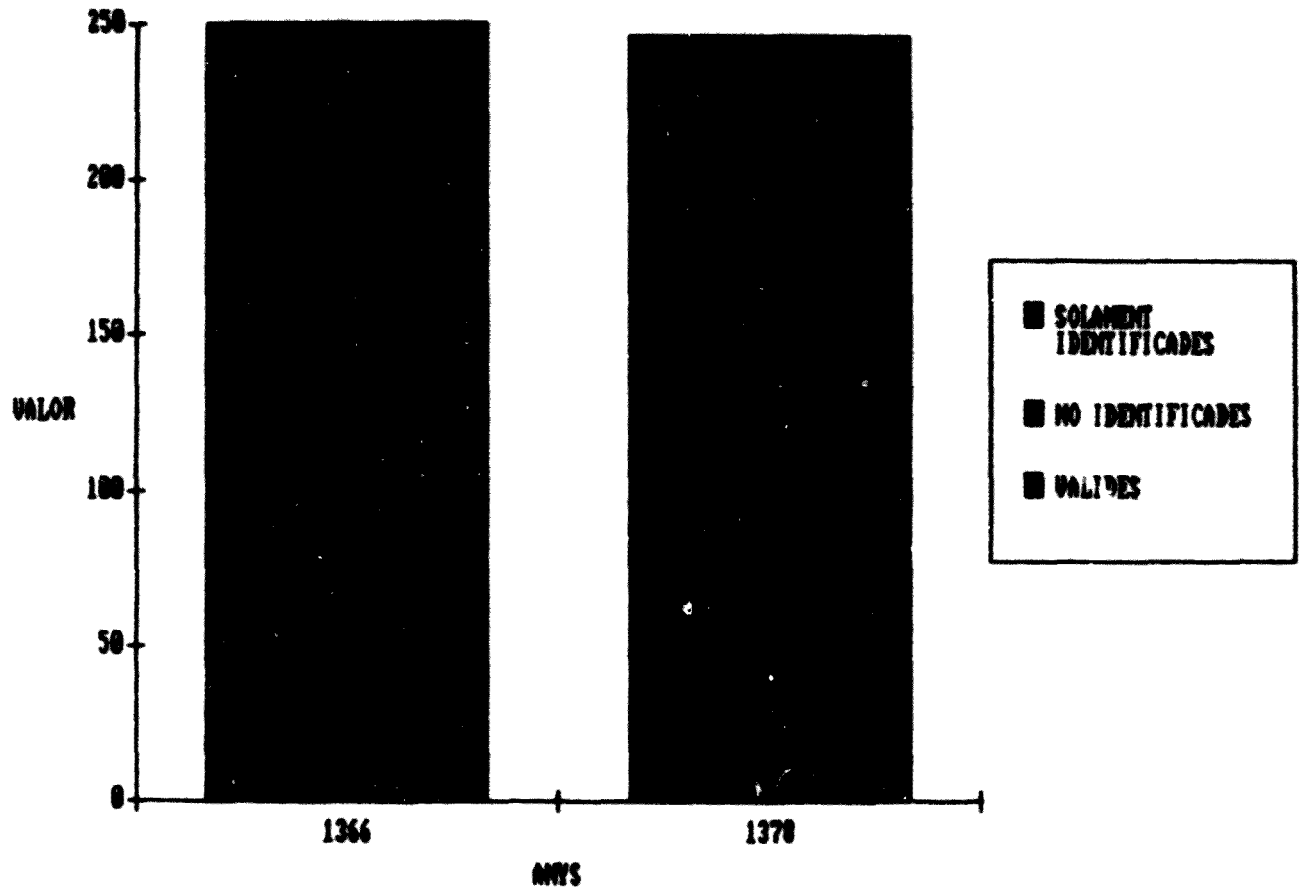

FIGURA 3

EVOLUCIO DEMOGRAFICA DELS QUARTERS: FRAMENORS
(segons xifra absoluta d'estimes).

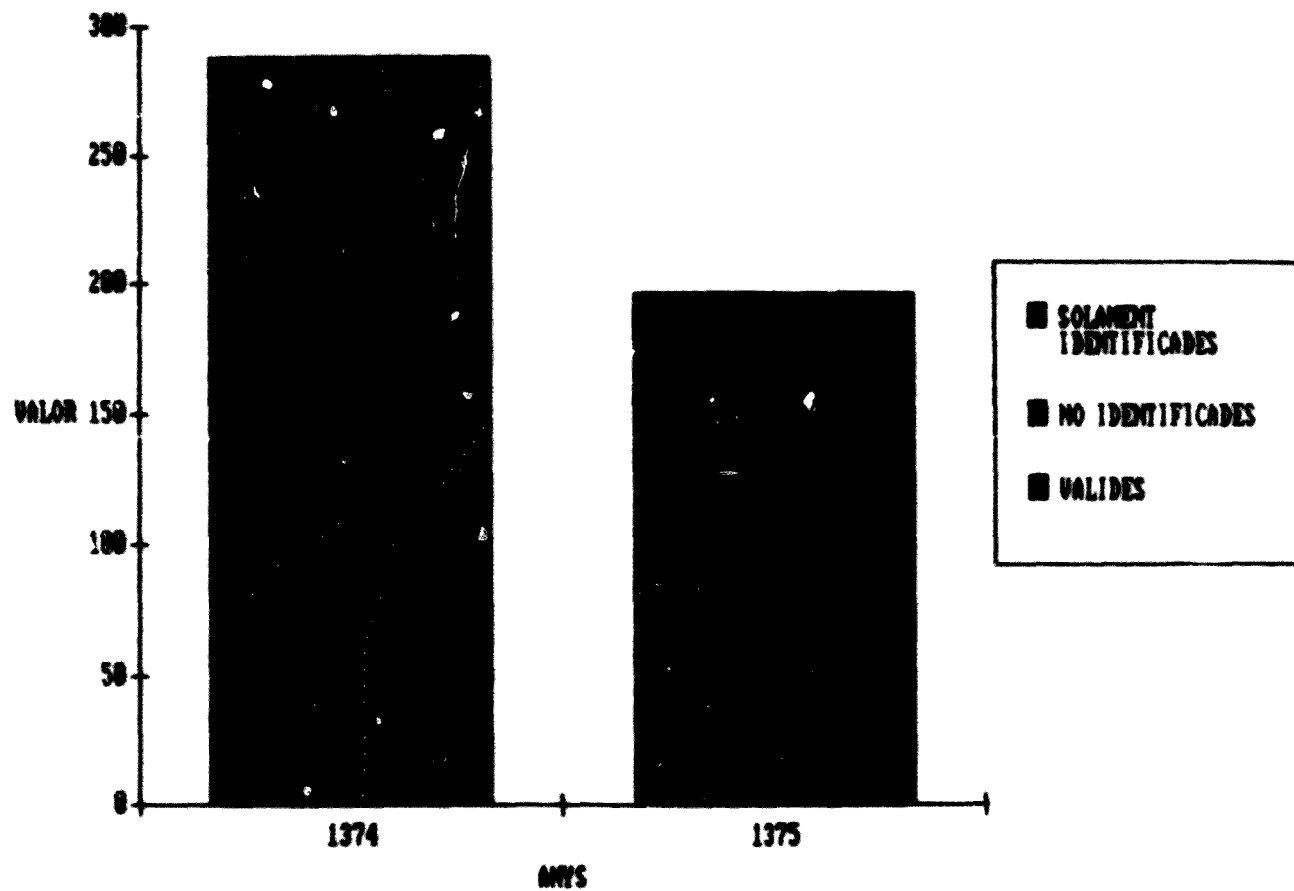

FIGURA 4

3. EL MEDI CONSTRUÏT

Després de tractar molt per damunt el medi físic i el medi humà, era inevitable i semblava coherent d'introduir-se al resultat de la combinació d'ambdues variables. El medi construït és l'adaptació i la intervenció de l'element humà envers el suport físic o ecològic.

Però el nostre treball no té per objectiu específic l'urbanisme -tot i el particular interès que sentim pel tema-, motiu pel qual només ens podem cenyir a veure'l molt per damunt. Qualsevol recerca d'urbanisme històric, o d'història urbana, s'ha de plantejar la dialèctica entre espais i societats. L'investigador ha d'intentar desvetllar la lògica dels processos territorials i la morfologia de l'espai urbà.

Pel que fa al medi natural, és evident que incideix -i en part determina- en la localització de les activitats humanes, i també en l'estructuració del creixement. Respecte al medi humà cal estudiar com es reflecteixen en la construcció d'un espai les variables socials, econòmiques, culturals, polítiques etc.

També en un context més ampli podria dir-se que es tracta d'historiar els modes d'ús del territori que és la història dels assentaments territorials.

En el nostre cas particular pretenem de descobrir la lògica del creixement urbà, i analitzar la morfologia de l'assentament amb tot allò que l'ha caracteritzat.

3.1. El concepte de ciutat a l'edat mitjana

Pot incloure's la Cervera dels segles XIII-XIV dins la categoria del fet urbà? o bé dins de l'àmbit rural? Realment no és massa transcendent aplicar un concepte o un altre. Urbà o rural ens pot servir, en tot cas, per homologar l'estudi de la nostra comunitat a d'altres de semblants. Si podem parlar de Cervera com a nucli urbà no el compararem amb l'evolució del camp català, sinó amb d'altres fenòmens equiparables. Amb això no volem contribuir, en absolut, a accentuar les diferències entre camp i ciutat, entre d'altres motius perquè no són tan concloents.

Per començar només es tracta d'intentar definir que entenem per una ciutat a l'edat mitjana, i veure, després, si

Cervera s'avé al model més o menys dissenyat. En una segona etapa explicarem quins factors han fet possible i han contribuït al fenomen urbà medieval en general. I finalment, particularitzant el cas que ens ocupa, estudiar la lògica i la morfologia de la Cervera urbana. Semblava necessari, doncs, començar tot intentant definir què és una ciutat medieval.

Totes les disciplines científiques que s'han introduït a l'estudi del fet urbà han coincidit en assenyalar la dificultat d'una definició absoluta i invariable de ciutat. Aquesta dificultat és palpable per fixar els límits actuals entre urbà i rural: el mateix cas de Cervera ens serveix d'exemple. Si a més hi introduïm la variable històrica, la dificultat definitòria és superior.

Si bé la majoria de disciplines científiques coincidien en assenyalar aquella primera dificultat, en canvi aviat deixaven de fer-ho quan indicaven criteris que dibuixessin un model de ciutat. Més que no contradir-se, cada disciplina ha posat de relleu factors i elements diferents, propis del seu àmbit científic.

Els geògrafs es fixaran sobre tot en la distribució territorial, i intentaran de trobar models lògics a base de diferents tipologies d'assentaments i de xarxes de nuclis habitats. No sols la geografia urbana hi interve, sinó també la geografia humana i fins i tot la física, posant de relleu aquesta última branca la importància del medi físic

Des d'un punt de vista econòmic, només la concentració humana pot permetre el desenvolupament d'un determinat modus de producció. La ciutat fora aquella concentració demogràfica que compleix una funció econòmica en tant que centre productor manufacturer o industrial i consumidor (84).

Urbanísticament i els arquitectes barrocs se n'adonaren aviat: el concepte de ciutat s'associa sovint al d'hàbitat concentrat. Això traslladat a l'època medieval té força a veure amb l'existència de muralles protectores (85).

També jurídicament i política es pot contribuir en aquesta definició. La ciutat fora aquell nucli amb certa

84 Un exemple de visió histórico-econòmica correspon a Henri PIRENNE: Historia Económica del Occidente medieval (México-Buenos Aires, 1939).

85 Vittorio FRANCHETTI PARDO: Historia del Urbanismo. Siglos XIV y XV (Roma-Bari 1982; versió en llengua castellana Madrid 1985), 13-21. Fernando CHUECA GOITIA: Breve historia del urbanismo (1ª edició 1968; 9ª edició Madrid 1982), 7

capacitat decisòria col·lectiva, amb un estatut jurídic determinat, amb un nivell d'organització institucional elevat, amb un cert nivell d'autonomia política, i amb incidència sobre un territori circumdant. Aquesta concepció de ciutat connecta amb la d'Aristòtil segons la qual una ciutat era una munió de ciutadans, individus amb un estatut i uns drets determinats. Els ciutadans feien la ciutat i no a viceversa (86).

De fet, tots aquests elements contribueixen a elaborar una definició general de ciutat integrant aspectes diferents. La Història, en tant que ciència que pretén comprendre i interpretar la vida de l'home, en relació al medi i també en relació amb ell mateix (societat), s'ha de fer ressò de tots els enfocaments possibles i d'oferir una definició global i integrada.

La Sociologia, tan emparentada amb la Història, és l'altra ciència que s'ha esforçat en comprendre globalment el fenomen urbà. D'aquests últims, els sociòlegs, cal esmentar Max WEBER i Henri LEFEBVRE. Però ha estat el treball de Lewis MUMFORD, La ciudad en la historia, el que pel període medieval, particularment, ens ha semblat capaç de connectar i integrar diferents aspectes del coneixement (87) MUMFORD no obstant, se centra sobre tot en l'origen primer de les ciutats, i analitza les medievals en tant que nuclis ja existents. El paper dels mercaders, primer ambulants i després més fixes, és un fenomen determinant per comprendre el renaixement urbà dels segles XI-XII.

Pel que fa als historiadors del fet urbà, Ernst EGLI, per exemple, enumera cinc elements que poden ser definitoris del que componia una ciutat medieval: casa, carrer, plaça, edificis públics o monuments, i límits que la fixen en l'espai (muralla) (88).

Edith ENNEN, en referir-se a la ciutat medieval europea

86 ARISTOTELES (Julián MARIAS y Maria ARAUJO, Eds.): Política III, 1 (Instituto de Estudios Políticos, Madrid, 1951), 67-68.

87 Lewis MUMFORD: La ciudad en la historia (sus orígenes, transformaciones y perspectivas) (Buenos Aires, 1966; primera edició amb el títol City in History, 1961), caps IX i X. I del mateix autor també en podem treure profit de Técnica y civilización (versió original de 1934, 4ª edició en llengua castellana a Madrid 1982)

88 Ernst EGLI: Climate and town districts, consequences and demands (Zurich, 1951), 18. Cit per CHUECA Breve historia... 13-14

assenyala que no és fàcil de definir. Aparentment, però, indica que,

"Envoltades de muralles, densament construïdes, realçades amb campanars i torres, les ciutats es diferencien del camp com a un perfil compacte (...) A més de fer de la ciutat una plaça forta, les muralles defineixen també l'àmbit que es regeix per un especial dret urbà (...) i per una constitució, per la qual cosa en els enfrontaments amb el senyor de la pròpia ciutat els seus habitants mantenen els principis de la participació en les decisions polítiques" (89)

Pensant en la ciutat medieval italiana, però intentant definir un model general, Gina FASOLI i Francesca BOCCHI prenen igualment en consideració elements força diferents. Per aquestes historiadores italianes no és suficient que una ciutat tingui una població nombrosa; que estigui constituïda per un complex de construccions més o menys notables i amb valors arquitectònics; que s'aprecii una disposició en carrers i places, que predomini, al costat de l'agricultura, el comerç, la indústria i les professions liberals; i que la ciutat esdevingui un centre on hi resideixi una autoritat, individual o col·lectiva, que administra el territori circumdant. A més a més d'aquests elements, també inclouen el fet de l'existència d'una col·lectivitat humana que per subsistir materialment i moral precisa una constant i continua col·laboració recíproca. Es tracta, per tant, d'un col·lectiu amb personalitat jurídica i capaç de prendre decisions de comú acord per solventar els propis problemes (90)

Però al marge de poder fixar unes premisses concretes i clares, no és menys evident que el concepte de ciutat és relatiu i en certa manera resultat de referir-ho a un altre tipus d'hàbitat. L'urbanista francès, P LAVEDAN, per exemple, indica que confonent-se sovint camp i ciutat, la diferenciació pot apreciar-se en virtut de la funció que desenvolupa cada àrea, i també en tant que valor diferencial (91)

89 Edith ENNEN: Storia della città medievale (Roma, 1978), 3-4 (Versió original en alemany amb el títol Die europäische Stadt des Mittelalters, 1972)

90 Gina FASOLI et Francesca BOCCHI La città medievale italiana (Firenze, 1973), 4-5

91 P LAVEDAN: Histoire de l'Urbanisme a Paris (Paris, 1975), 7.

La relativitat dels conceptes camp-ciutat ha portat a LE GOFF a l'àmbit, sempre tan fràgil, de les mentalitats. Segons ell, l'ús del territori com a urbà o rural no era gens de clar ni pels contemporanis. En canvi sí que es podien percebre, amb certa nitidesa, tres àrees: tot allò que estava habitat, construït o cultivat; allò que estava desèrtic o sense cultivar; i el tercer espai, corresponent a les roturacions (92).

Sia com sia, però, hi ha uns paràmetres que malgrat la seva relativitat i imprecisió, ens ajuden a fixar de forma aproximada el concepte, sobre tot material, de ciutat. És cert que aquests indicadors no ens ho resolen tot, però sí que són elements aproximatius.

En definitiva, la ciutat medieval estaria caracteritzada pels següents elements muralla, edificis rellevants, places i carrers, acumulació demogràfica i habitat concentrat, centre de producció manufacturada i comerç, centre o referència d'una xarxa o àrea territorial, existència d'institucions polítiques públiques, estatut jurídic definit, xarxa intensa de relacions socials (sota el signe de la col·laboració, la discrepància, etc)

Pel que fa als contemporanis, normalment no van definir que entenien per ciutat o per camp. De fet no en tenien cap necessitat. Alfons X el savi, anotava al segle XIII, que ciutat és "todo aquel lugar que es cerrado de los muros con los arrabales et los edificios que se tienen con ellos" (93) Però va ser Fra Francesc EIXIMENIS qui, en el Dotze del Crestià (s. XIV), va abordar de ple el tema de la ciutat (94)

92 Georges DUBY (Dir) Histoire de la France Urbaine (Paris, 1980) i dins d'aquesta obra de conjunt pot particularitzar-se Jacques le GOFF "La ville medievale" II, 17-19

93 REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA Ed Las Siete Partidas del Rey don Alfonso el Sabio, cotejadas con varios códices antiguos por la Real Academia de la Historia 3 vols (Madrid, 1807, edició anastática, Madrid, 1972), 7 23 6 (vol III, p 720

94 La ciutat des d'una òptica material apareix en el "Dotze" d'EIXIMENIS als capítols 11,12 30 131 139 i 152. Hom pot utilitzar la selecció i edició d'Albert HAUF Lo Crestià (Barcelona, 1983) Una edició completa del Dotze només ha estat impresa, que sapiguem, a València pel Lambert Palmart el 1484, i a Barcelona per l'Acadèmia l'any 1896 (Cf VILA, Soledad La Ciudad de Eiximenis. Un proyecto teórico de urbanismo en el siglo XIV, València, 1984, p 149)

Analitzar a fons la concepció de ciutat, d'urbanisme, de ciutadania, de cosa pública, etc, en l'obra d'EIXIMENIS mereixeria ben bé un altre treball, apassionant i interessant (95). Ara no és el cas, perquè el tema ens és colateral. EIXIMENIS, d'altra banda, no va definir què era una ciutat. Es va centrar a exposar les virtuts de la vida urbana i a enumerar alguns dels requisits que havia de complir qualsevol projecte de ciutat a la seva època. En tant que valuat de les noves classes de mercaders i comerciants, EIXIMENIS fa un elogi de la ciutat i un menyspreu tàcit del primitiu món rural i dels rústecs pagesos que l'habiten.

Sense entrar a fons dins la concepció de ciutat d'EIXIMENIS, sí que podem fixar aquells elements que configuraven físicament la ciutat, i l'objectiu que li donava sentit

La sintonia amb les idees i la manera de fer de mercaders i comerciants es fa evident en la concepció utilitarista i racional de les coses. La pròpia estructura social respon a un sentit eminentment pràctic. La classificació de tots els habitants en les tres "mans" és una manifestació d'aquesta planificació (96). Amb aquesta òptica, segons EIXIMENIS la ciutat és el medi ideal per satisfer les necessitats de l'home. D'aquesta manera, i amb paraules actuals, la ciutat es converteix en una realitat econòmica, allunyana poc a poc d'entel·lèquies i ideals.

"Certa cosa es que l'hom ha menester a menjar, e a beure, e a vestir, e a calçar, na aximateix necessari quelque exercici tostemps e si es malalt ha menester metges e altres coses moites: les quales coses totes entemps, requiren diverses artes e officis en totes entemps; axí que l'un ajud al altre, e si la un luy del altre jamés l'om no seria be provebit" (97)

Després de l'element "econòmic", no hi falta un matis demogràfic. Coherentment amb l'expressat abans, quants més habitants tingui una ciutat, millor poden satisfer-se llurs necessitats i millor podran viure

95 Soledad VILA. La ciudad de Eiximenis un proyecto teórico de urbanismo en el siglo XIV (Valencia 1984)

96 Francesc EIXIMENIS (edició i selecció a cura de Jill WEBSTER) La societat catalana al segle XIV (Barcelona, 1967)

97 EIXIMENIS Dotzè del Crestià XXX

"la dita congregació de la dita ciutat deu ésser de moltes persones... ciutat no pot ésser entre pocs mas entre molts" (98).

I l'element geogràfic -o suport físic-, també hi és expressat amb tota claretat. El lloc d'assentament d'una ciutat havia de reunir unes condicions especials. Aquests elements, que de fet conformen el que hem anomenat com a lògica del creixement i morfologia urbana, indirectament ens descriuen com era la ciutat -teòrica- per EIXIMENIS.

A Regiment de la Cosa Pública el nostre autor enumera les virtuts de la ciutat ideal a partir de "les especials bellesaes de la ciutat de València" (99). Molt esquemàticament són les següents:

- La zona ha de ser airejada, amb l'aire clar i net, i no espès, ni fumós, ni tèrbol.
- L'espai geogràfic ha de ser pla, tant per facilitar l'assentament i l'expandiment, com per motius purament estètics, com per proporcionar l'aprovisionament agrícola si els homes treuen bon profit de la planura.
- El contacte amb el mar, tan important com la terra
- Abundància de fonts i rius amb aigua suficient per regar. Als rius també se'ls reconeix una funció comercial en tant que via o canal de tràfec mercantil
- La ciutat ha de fornir tot el territori circumdant de mercaderies, a l'hora que la ciutat també fa de cap i refugi de l'àrea.
- EIXIMENIS, a més, es deturà en les excel·lències dels recursos agrícoles, ramaders, piscícoles i forestals de la seva terra, la major part dels quals, però, responien a l'actuació de l'home.

Finalment, i tornant al Dotzè, EIXIMENIS escrivia que

"la ciutat deu ésser asimeteixa sufficient e bastant a ben viure () respost per los grans filosofos que dotze coses eren necessàries a açò que la ciutatsia bastant e son ben viure: ço es que haja corporal nodriment, pecunia, libertat, noblea, pau,

98 EIXIMENIS Dotzè del Crestià LXXXI

99 Francesc EIXIMENIS Regiment de la Cosa Publica (Ed Els Nostres Clàssics, Barcelona, 1927), 22-39

savia, ciencia, saber, riqueses, generositat
(...) copia de bones leyes, menestrals,
mecanichs, armes, e que haja qui la servescha
(...)* (100).

Aquest breu paràgraf inclou elements de diversa índole: el factor econòmic contemplat en la composició social, que s'assegura la producció de mercaderies pels menestrals; la densitat social i la vida col·lectiva, amb metges, savis... i l'element jurídic referint-se a la llibertat que ha d'oferir una ciutat. Parcialment ens recorda alguns dels elements que havíem descrit al començament.

3.2. Origen i creixement de les ciutats medievals

En aquest breu epígraf prestarem atenció al problema de l'origen de les ciutats medievals, que també afecta l'origen material i urbanístic d'aquests centres.

La formació de les ciutats medievals i l'origen de la burgesia han estat dos temes, vinculats, que han motivat un dels debats més interessants de la historiografia "actual" i que ja hem referit abans.

Les aportacions científiques i interpretatives d'Henri PIRENNE van suposar un important salt endavant quan va ser formulades (101). Algunes d'elles després van ser revisades i reconsiderades sota una nova visió de la història.

PIRENNE parteix de la teoria que l'estonament de l'Imperi romà d'occident no va suposar la desaparició del comerç a l'àrea mediterrània, la qual cosa fora un fenomen que es donaria amb la intervenció musulmana a la zona. Per aquest motiu s'utilitza la fórmula del renaixement comercial europeu, efectiu quan s'ha superat poc a poc el domini musulmà mediterrani. Segons PIRENNE, l'origen de les ciutats és un fenomen vinculat, en tant que causa i efecte, a aquell renaixement comercial dels segles XI i XII. Segons ell, no van ser ni els mercats ni les fires els promotors exclusius de l'origen de les ciutats medievals, sinó la influència del comerç de llarga distància. Els assentaments urbans s'anaren bastint al llarg de les rutes comercials, les quals, a la vegada, ja s'havien adaptat a les condicions geogràfiques.

100 EIXIMENIS Dotzè del Crestià CXXXI

101 PIRENNE Història social y economica, i del mateix autor Las ciudades de la edad media (Paris, 1971; Madrid, 1972).

Aquesta és, doncs, la tesi central de PIRENNE: el comerç de llarga distància com a causa del bastiment de noves ciutats. L'existència de fortificacions militars pròximes no feia sinó accentuar i facilitar aquesta tendència.

Respecte d'una segona dicotomia -la que es planteja el paper principal i motiu del comerç o la indústria- PIRENNE és taxatiu a l'indicar que el desenvolupament artesanal és resultat de la intensa activitat comercial. Fou el comerç i els mercaders allò que va desvetllar i encendre l'activitat productiva manufacturera.

Aquesta interpretació prima la intervenció d'elements externs al sistema feudal com a principals disolvents. Els grans mercaders de PIRENNE no procedien exactament de la societat feudal, sinó dels seus límits i confins: "entre esta masa de desarraigados y aventureros hay que buscar sin duda alguna los primeros adeptos al comercio" (102).

Precisament aquest ha estat un dels aspectes fonamentals més criticat. Contemporanis i posteriors a PIRENNE, reconeixent la vàlua de la seva obra, n'han revisat conceptes importants.

Poc després de publicar-se a França Les villes du Moyen Age de PIRENNE (1971), Edith ENNEN treia a la llum, en alemany, la Història de la ciutat medieval (103). Es localitza un augment demogràfic a Europa a partir del segle II, que es detura als volts del segle X. Aquest estancament -que no retrocés- va acompanyat d'una considerable densitat en l'ocupació del sol i en una tendència a tornar intensiva l'agricultura. La millora de l'utilitatge, dels criteris de gestió, la rotació agrària trienal... tot suposa un increment de la producció agrícola. Aquest augment demogràfic i productiu és la clau, segons ENNEN, de l'aparició de nuclis amb població concentrada i de caràcter urbà:

"Il progressivo miglioramento di condizioni dei contadini dipendenti attivò il ricambio economico fra città a campagna. Gli abitanti di quest'ultima divennero consumatori di prodotti artigianali urbani, che potevano pagare con le eccedenze (...). L'intensificazione del ricambio fra città a

102 PIRENNE Las ciudades. 76

103 ENNEN Storia della città

campagna conduce ad un incremento dei centri di mercato". (104)

És cert que va existir un renaixement comercial al segle XI que va incidir en la vida econòmica urbana. Però no es pot dir, continua l'autora, que fos el comerç a llarga distància, especialment rellevant dels segles VIII al X, el motor general de la revifalla urbana. El moviment comercial del segle XI seguirà el curs invers: es fonamentava en l'activitat artesanal urbana que exportava els productes. Però a partir d'aquests moments els mercaders i artesans esdevingueren dues ocupacions eminentment ciutadanes i amb un alt nivell de professionalització. Aquell comerciant que només s'hi dedicava temporalment va anar perdent importància, igual que el mercadeig i la manufactura enquadrats dins del senyoriu laic.

Va ser aleshores, al llarg dels segles XI i XII, quan es va començar a accentuar la divisió del treball entre ciutat i camp. En aquest procés tenia una importància cabdal el mercat urbà. Aquest mercat, i no el comerç de llarga distància, va fer de la ciutat el centre de la vida econòmica (105)

En el col·loqui de Roma de 1978 dedicat al feudalisme mediterrani, G. FASOLI rebutjava una vegada més la idea de l'aparició del municipi com a un fet revolucionari, i dissolvent del món feudal. Es considerava, de nou, la ciutat com emergent de la societat feudal, com a producte intern (106) Ernesto SENTAN era citat en aquest mateix sentit: la ciutat com a resultat de "la progresiva modificación del mundo feudal, en la que inicialmente participaba la nobleza ciudadana y a la que en modo alguno se opone programáticamente" (107)

En un marc més regional trobem explicacions relativament semblants. El model de G DUBY es aplicable al cas català, amb les modificacions i matisos adients sobre tot a partir del procés de reconquesta. El factor agrícola comptaria amb el protagonisme del motor econòmic Lesmentat renaixement

104 ENNEN Storia della città. 70

105 ENNEN Storia della città. 69-71, 80-81

106 Gina FASOLI: "Ciudad y feudalismo" a Estructuras feudales y feudalismo en el mundo mediterráneo (Col·loqui de Roma de 1978; versió castellana que no recull tots els treballs de la reunió, Barcelona, 1984), 222.

107 Ernesto SESTAN: "La città comunale italiana nei sec. XI-XIII nelle sue caratteristiche rispetto al movimento comunale europeo" Italia medievale (Napoli, 1967), 110-111. Cit. per FASOLI "Ciudad y feudalismo" 216-222

urbà, a més, consideraria la pervivència de determinats nuclis habitats pel poder polític, religiós o militar. Aquests, sense desaparèixer durant l'alta edat mitjana, alimentarien una classe comercial i artesanal basada sobre tot en els productes de luxe. Però no és el comerç de llarga distància motivat per les necessitats suntuànes de sempre, sinó la major demanda dels senyors feudals enriquit amb la prosperitat del segle X en endavant (108). El model és parcialment aplicable a Barcelona, que, a diferència de la França meridional i mercès al procés de reconquesta, va generar una classe de comerciants provinents dels camperols alodials lliures.

R. S. LOPEZ no ha deixat de puntualitzar que, tot i aquesta efervescència de la ciutat i la burgesia, la societat occidental del segle XIII estava totalment impregnada de l'element rural, que per molt de temps encara fou el predominant component social i econòmic (109).

Lewis MUMFORD, des d'una posició més sociològica, ens ofereix uns suggeriments força interessants. Segons ell, el comerç internacional de què parlava PIRENNE no va crear les ciutats, tot i que va col·laborar en el seu desenvolupament econòmic i urbanístic. El comerç en general no era el motiu d'aquell renaixement urbà, sinó un símptoma més del nou ambient que afectava l'occident europeu.

L'exposició de MUMFORD se centra originalment en el paper de la muralla com a element defensiu i cohesionador. Les onades musulmanes i les intervencions de pobles nòrdics després van motivar un sentiment i una realitat de necessitat de protecció. Alhora que aquests pobles foranis contribuïen a tancar la ja eclèctica societat altomedieval també activaven la reacció contrària. La necessitat de defensa obliga la gent a agrupar-se i viure de forma més concentrada. Era el primer pas pel restabliment d'una vida col·lectiva amb uns vincles d'interès comuns. Aquesta necessitat va induir a la protecció de la muralla, la construcció de la qual d'altra banda precisava un poder cohesiu que integrés l'esforç de tothom. La qüestió de defensa va començar a pesar ja que quants més fossin dins del recinte més augmentava la capacitat defensiva i per tant la seguretat. I aquest era l'ambient que aprofitarien els mercaders i la institució del mercat.

Per tant segons MUMFORD el ressorgiment de la ciutat protegida va obrir les rutes i a facilitar el tràfic dels

108 Georges DUBY Economia rural y vida campesina en el occidente medieval (Barcelona 1968).

109 Roberto S. LOPEZ La revolución comercial en la Europa medieval (Barcelona 1981) 223-224.

excedents de consum. A partir d'aquest moment si que actuà el comerç, tot desenvolupant aital dinàmica, però no abans. També les creuades, a partir del segle XI, van incrementar el desig de luxe, que tenia ja el camí adobat per procurar-lo. A més, aquestes ciutats populosos i plenes van prendre la iniciativa respecte als avenços tècnics i de rendiment agrícola, motiu pel qual aviat imposaren la seva superioritat envers el camp circumdant (110).

3.3. L'evolució urbanística i la lògica del creixement urbà a Cervera (111)

3.3.1. Topografia i lògica en l'assentament del Castell

Com ja s'ha indicat, la comarca de la Segarra és una regió geogràfica dotada d'una peculiar unitat i al mateix temps, força diferenciada dels seus contorns. Localitzada en una mena d'espina dorsal que coneixem per l'Altiplà Central en el context del relleu català, la Segarra es troba en la carena que separa la gran Depressió Central Catalana de la regió marítima, i els Pirineus i pre-Pirineus, de la depressió de l'Ebre. Els elements geogràfics d'origen tectònic són pocs. La major part del relleu és producte de l'erosió, sobre tot en la vessant oriental o mediterrània.

La Segarra, a diferència de l'Urgell, és una comarca abrupta i trencada, amb constants alts i baixos que li donen un caràcter especial. És difícil de trobar espais plans al fons de les valls que envolten els nombrosos turons i elevacions muntanyoses. Aquestes valls a l'hora apareixer excavades pels

110 MUMFORD La ciudad en la historia 303-319

111 Aquest epígraf (i 33) és resultat de la recerca conjunta que vaig mantenir amb els arquitectes Josep ESTEVE i Antoni MARTÍ, els primers resultats de la qual vam donar a conèixer en un treball publicat l'any 1984 (Josep ESTEVE, Antoni MARTÍ, Max TURULL "Evolució històrica i urbanística del Carrero de les Bruixes" El Carrero de les Bruixes (una estructura medieval de la ciutat de Cervera) Biblioteca de Cervera i la Segarra (Cervera, 1984) 13-66)

nus o nerols que abocaven les aigües cap al fons de les elevacions d'origen estructural (112).

P. VILAR, analitzant el medi físic, es referia al relleu de la Segarra considerant que "aquests escarpaments, ben visibles des del cim de Montserrat, fan una impressió de muralles successives, menys regulars, però més zbruptes que les defenses de Lorena. Hom concep que la Reconquesta en arribar aquí, hagués hagut de fer una llarga parada. És un dels límits entre la "Catalunya Vella" i la "Catalunya Nova" () Adhuc una vegada conquest bona part del talús, els petits centres de repoblament s'instal·laren preferentment sobre les prominències, i es fortificaren ()" (113)

Així doncs, en aquest carent monoclinal que és la Segarra, es fàcil d'entendre que la localització i el creixement dels nuclis de població havien d'estar condicionats pel terreny i els seus desnivells.

Si observem el pla de les corbes de nivell de Cervera ens adonarem ràpidament de l'existència de dues zones elevades. Una és el turó de Montseré, petita i limitada, l'altra, més espaiosa però allargassada, és el que anomenem Coll de les Savines. La part més baixa correspon a la Vall d'Ondara, a la vora del qual corria paral·lel el camí que anava de Barcelona cap a l'interior Llerda i l'Aragó. Una altra lleugera vall, o coll, separava sensiblement Montseré del Coll de les Savines.

Com s'ha indicat, ni Montseré ni el Coll de les Savines no van ser objecte de cap mena de poblament ni en els temps prehistòrics ni tampoc en els antics. En canvi, sí que s'han trobat restes arqueològiques d'època neolítica i sobre tot, ibèrica i romana, al llarg de la vall de l'Ondara (114).

El turó de Montseré era el lloc ideal per dominar una vasta zona, ja que des d'aquí es veu des de la Curullada fins l'indret contrari, els Hostalets, Sant Antolí, etc. L'emplaçament de l'antic castell, doncs, no podia ser millor. És així que aquest assentament va ser ben important en els primers temps, ja

112 [Josep POMES] "La Segarra" (els aspectes de geografia que comprèn aquesta veu) Gran Geografia Comarcal de Catalunya IX (Barcelona, 1983), 18-22

113 Pierre VILAR Catalunya dins l'Espanya moderna (Paris, 1962, Barcelona, 1964), 1269

114 DURAN Llibre 19-21. Respecte del tema del poblament antic a la comarca pot veure's el treball de LOPEZ "Referències a la Lacetània" 11-22, i la resta de bibliografia exposada a l'epígraf anterior

que es tractava de la defensa del camí de la vall. De fet, la Segarra es caracteritza també pel bastiment de castells i nuclis fortificats al cim dels turons. Hom recordarà en aquest sentit les fortificacions de Maldà, Forès, Granyena, Tàrraga, Vilagrassa, Talladell, etc... (115). Aquests castells, fruit del seu caràcter militar, es van edificar sovint en indrets que dominaven les valls corresponents. En el cas de Cervera es dominava tota la vall de l'Ondara i afluents des del turó de Montserè. La construcció va realitzar-se en l'indret més estratègic: el de l'accés més difícil si prenem en consideració el desnivell i la morfologia de la terra. Es pot dir, doncs, que la pròpia topografia formava part de la defensa, donat que el desnivell existent entre la vall i la planura de dalt del turó voltava la cota dels setanta-cinc metres

Això no obstant, observem una marcada diferència entre les dues vessants de Montserè. Els dos desnivells manifesten característiques desiguals i interessants. La vessant est apareix més abrupta i més crispada amb una pendent molt més accentuada que no pas la vessant oest. De fet, suposava gairebé una paret vertical de molt difícil accés. Per contra, la vessant oest, és comparativament força més suau. La proximitat de les línies de nivell en el plànol topogràfic fa gràfica aquesta diferència.

A la cara est, més difícil calia obrir-hi un camí diferent del de baixada per l'oest. El trajecte des de la vall era, fins arribar al Coll de les Savines o Montserè, un continu zig-zag que contrastava amb una baixada més ràpida i suau quan es volia retrobar el camí de la vall deixada.

3.3.2. El castell i les primeres donacions

Cervera, zona fronterera com era la comarca al segle XI entre dominis cristians i sarrains, va veure créixer la seva primera edificació medieval documentada pel 1026 en el castell fruit de la donació d'Ermessencis, esposa de Ramon Borrell, comte de Barcelona, i el seu fill Berenguer Ramon donació que va beneficiar els qui amb el seu propi risc i iniciativa van prendre la influència i domini del lloc als musulmans. El lloc

115 Cervera, 1026, Maldà 1040 Forès 1038 ó 1058, Granyena, 1054, Tàrraga, 1056 Vilagrassa (fortificació), 1059, Talladell 1067, etc (Jose Me FONT RIUS Cartas de población y franquicia de Cataluña I 1 2 (Madrid 1969) II (Madrid-Barcelona 1983) I, 692 705

s'havia pres mitjançant "l'aprisió" mercès a l'empenta d'una dona Guinidilda, amb els seus fills i dues famílies més

A jutjar pel document fundacional de l'any 1026, podria entendre's que el lloc on s'alçava la fortalesa cristiana ja havia comptat amb alguna edificació anterior:

"cum ipso puio et kastellare quod ibidem est dictum Cervaria (...) per vestram apprissionem et turris constructionem (...)" (116)

El concepte "kastellare" no es refereix a un accident natural com pot ser un puig, sinó a les restes d'algun tipus d'edificació. A més a més, es menciona la construcció d'una "turris", motiu pel qual caldrà pensar que la fortificació cristiana seria en un principi una estructura modesta i no tot un castell com és fàcil d'especular. Fins i tot la fórmula "castrum" es presta a interpretacions diferents des d'un sol edifici o conjunt d'edificis fortificats, a un territori defensat per un castell, o fins i tot a un punt estratègic o defensa natural (117). No obstant, en endavant ens referirem al "castell" amb les precaucions que hem observat (118).

A mitjan segle XI és castlà del castell un fill de Dalmau, vescomte del Berguedà. Des d'aquest moment el llinatge prendrà el nom del lloc, es tracta d'Hug Dalmau de Cervera, i això era pel 1052 (119).

Sense entrar ara en el tema de si l'any 1067 es va perdre la fortalesa en mans musulmanes o no (120), el cas és que fou al voltant del 1068 quan després d'ampliar-se els límits occidentals de la reconquesta, trobem el primer castlà del llinatge que romandria fidel als comtes de Barcelona fins el

116 FONT Cartas 131

117 Montserrat GARRABOU PERES "Sant Pere Gros a través de dos documents dels segles XI i XII" Miscel·lània Cerverina II (Cervera, 1984), 16

118 Manuel RIU i Jordi BOLOS "Observacions metodològiques, esquemes descriptius i notes de treball per a l'estudi de les fortificacions i castells medievals" Castells, guaites, torres i fortaleses de la Catalunya medieval (Acta mediaevalia, Barcelona, 1986-1987), 11-24

119 DURAN Llibre 29

120 Vid cap IV d'aquest mateix treball i en particular les opinions que recullim d'Albert BENET i CLARA sobre aquest punt

segle XIII: es tracta del qui s'anomenaria Ramon de Cervera (121).

No és fins el 1130 que el castell passa a sobirania del comte de Barcelona, mercè a la permuta que van efectuar Ponç Hug de Cervera i Ramon Berenguer, que tenia interès que el camí que corria per la vora del riu restés ben defensat (122); en aquest sentit d'estratègia militar cal entendre els altres castells d'aquestes contrades.

També les ordes militars van col·laborar en aquesta tasca de repoblament i reconquesta (123). Fins i tot amb aquest esperit hi podem incloure el petit priorat benedictí de Sant Pere el Gros del Segle XI (124).

Segui com sigui, veiem com l'objectiu d'aquest poblament i dels privilegis posteriors per potenciar-lo, tenen una finalitat, sinó directament militar, si de suport d'un nucli d'avançada en el procés de reconquesta que, tot exceptuant la primera incursió privada, es va fer sota la inspiració dels comtes de Barcelona. Però el creixement del casc urbà no es donaria fins mitjan segle XII, quan s'hauria efectuat la conquesta de Lleida (1149) i els territoris segarrencs romandrien més segurs en perdre el seu caràcter de marca.

És evident, doncs, la preeminència de la funció militar i estratègica en aquesta etapa preliminar de l'evolució urbana de Cervera. La fortificació actuaria com a centre catalitzador d'altres edificacions posteriors.

3.3.3. El primer nucli edificat

La topografia de la zona no és del tot suficient per explicar la forma que va prendre el casc urbà de la Cervera medieval. Historiar el creixement urbanístic d'una vila difícilment pot fer-se amb documentació escrita de l'època. En el nostre cas, i en l'intent d'explicar el creixement i la forma

121 FONT Cartas... 693

122 DURAN Llibre... 30

123 DURAN Llibre... 120. En aquest sentit podem entendre també la comanda de Sant Joan de Jerusalem, documentada a partir de 1111, fet que palesava l'avenç i la consolidació de la repoblació de la comarca.

124 GARRABOU "Sant Pere Gros ." 11-23

urbana de les primeres edificacions, hem de seguir dues direccions. Intervenien dos factors, com a mínim, que cal considerar: la lògica del terreny, i la lògica sòcio-econòmica.

Per lògica del terreny ens referim a que la vila va créixer i es va estendre condicionada per la topografia local. Evidentment, les zones de pla -poques- i els constants alts i baixos van tenir força incidència en el moment d'ordenar on s'edificava i on no.

Però hi ha d'altres factors importants com el que hem anomenat lògica sòcio-econòmica. Un cop bastit el castell el segle XI, calia donar-li una via d'accés que el comunicés amb el camí que seguia la vall (125). Quan s'havien fet noves edificacions al redós del recinte militar -recordem que tot el procés de reconquesta duu implícita una intencionalitat repobladora de portar gent a les noves zones de domini cristià (126)- aleshores la necessitat de la via d'accés encara era més acusada. Era imprescindible facilitar, i cada vegada més, el pas de mercaderies i de vianants tant de l'exterior cap a la nova estructura que s'engrandia, com d'aquesta a l'exterior. Un nucli poblat en procés de creixement demogràfic i amb la conseqüent activitat econòmica, exigeix unes vies d'accés que facilitin el seu desenvolupament. El primitiu nucli de pobladors, semblant a una colònia agrícola, havia de prendre un pes determinant fins arribar al moment que necessités productes manufacturats. On hi ha gent ha d'haver-hi uns certs serveis: sabaters, fusters, ferrers i tota mena de gent d'ofici, els quals, a la vegada, engrandien el nucli i facilitaven que

125 El camí Fal, anomenat també camí Real, era aquell que des dels primers temps comtals corria per la vora del riu aprofitant el pla de la vall. Procedent de Barcelona, comunicava la costa i la perifèria, amb les terres de l'interior. Per a una època posterior va ser una via important per a l'abastiment de blat de Barcelona (Claude CARRERE Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi (Paris, 1967, versió catalana en 2 vols. Barcelona, 1977).

126 SALRACH assenyala la inestabilitat de la línia fronterera de reconquesta en terres de la Segarra. No és fins el segle XII que es consolida i estabilitza definitivament el límit (Josep M^o SALRACH i Eulàlia DURAN: Historia dels Països Catalans I 1. (Barcelona, 2ª edició 1982), 287-288. Mes recentment pot veure's Josep Maria SALRACH: El procés de feudalització (segles III-XII) (és el volum II de la Historia de Catalunya dirigida per Pierre VILAR, Barcelona, 1987). També es il·lustratiu el treball d'Albert TURULL sobre els límits del que anomenem Catalunya Nova i Catalunya Vella a partir d'una anàlisi de la toponímia de la zona (Albert TURULL RUBINAT: "Hagiotoponímia a la Segarra" Miscel·lània Cerverna III, Cervera, 1985, 11-28).

s'incorporessin mercaders i comerciants. No era suficient accedir a les primeres edificacions i el castell, situats en un lloc relativament alt, a peu o bé a cavall, calia que arribessin carruatges i carregaments. El camí des de la vall a dalt era imprescindible. El castell i els primers pobladors li ho van fer.

Dins d'aquesta lògica econòmica caldria considerar també la incidència que podria representar el fet de tenir la vall i els horts més a prop de l'habitatge dels pobladors, i per tant bastir les edificacions en l'eix transversal.

Pensem que el primer creixement de Cervera va realitzar-se a la vora d'aquest camí, en un sentit transversal, i no pas des de bon començament en el Coll de les Savines. És lògic pensar que les primeres cases van edificar-se en la zona més vital i transitada de l'àrea, no en la planura del Coll, una mica aïllada del nucli d'accés i del mateix castell que donava sentit a tot el poblament.

Però la història ens ensenya que les coses i els fenòmens difícilment es presenten de forma absoluta i pura. Així, doncs, entenem que cal considerar una interrelació dels dos factors: el terreny, i les motivacions econòmiques descrites. Potser la forma més equilibrada de presentar-ho seria dient que en un primer moment va predominar la lògica econòmica, i després va prendre força l'imperatiu topogràfic. Una primera etapa aniria des dels orígens del segle XI fins als començaments del XIII, i una segona fins el segle XIV i XV. Però tampoc no és exacte creure de manera automàtica i taxativa que cada lògica va dominar absolutament un període; no hi ha una concatenació de motius que expliquin la forma del creixement. Els dos factors es donen des de bon començament, però ara domina un, però condicionants històrics, ara domina l'altre. La necessitat del camí no hagués facilitat cap via d'accés, i per tant cap poblament, si el terreny hagués estat inedificable; així com, en el moment històric que estem analitzant, un bon terreny pla per si sol era insuficient per establir una comunitat de pobladors que necessitava elements de defensa.

En definitiva, doncs, hem de creure en una primera expansió i creixement urbanístic formal al llarg del camí que venia de la vall -del camí Ral-, pujava al nucli poblat, i tornava a baixar per agafar de nou el camí principal deixat. Va ser posterior el creixement lineal al llarg del Coll de les Savines, que després es bifurcaria prenent dues direccions: una per anar a les Oluges, i l'altra per anar a Agramunt. Probablement mentre es poblava l'actual carrer Major encara continuava creixent el primitiu nucli.

La denominació que rebia el complex de Cervera és ben simptomàtica. Al llarg del segle XI i a començaments del XII es

parla sempre del "castrum de Cervaria" i del "castro quod dicitur Cervaria cum eius terminis et pertinenciis" (127). Però de 1130 en endavant s'aprecia una diferència substancial. Per primera vegada documentem la fórmula "in castro et in villa Cervarie vel infra eius terminos" (128). I és ben possible que en aquests moments -any 1130.- el nucli habitat i construït fos considerable. Una senyal n'és l'esment a les mesures del mercat de Cervera que són preses com a punt de referència el 1136 (129). A les darreries de segle XII els documents ja esmenten Cervera com un conjunt compacte: "omnibus hominibus de Cervaria" (130). I el mateix document de 1182 ens indica que la vila comptava amb més de vint famílies. Aquests vint veïns eren precisament aquells a qui no afectava un privilegi concedit per Alfons I (131). Una còpia de 1186 fa referència a un document immediatament anterior al de 1182, i en ella s'esmenta de nou "mesuram mercati de Cervaria", i es fa una interessant descripció del paisatge agrari i construït de la zona afectada per la donació del privilegi:

"(...) quam ego habeo in Cervaria, sicut tenent subtus regum et de super regum, heremum et populatum, cum ipso prato quod ibi est et cum casis et casalibus, ortis et ortalibus sicut terminatur et tenent de vineis que sunt prope ecclesiam sancti Salvatoris usque in torrentem de Montepavonis ()" (132)

Tenim constància, doncs, del "castrum", de "casis et casalibus", i d'una "ecclesiam sancti Salvatoris", a més a més de

127 Francisco MIQUEL ROSELL. Liber Feudorum Maior (2 vols. Barcelona, 1945), I 182, doc. 172 (any 1058)

128 MIQUEL Liber Feudorum... I 182 (any 1130)

129 José Me FONT RIUS: Orígenes del regimen municipal de Cataluña (Madrid, 1946), 122. Agustí DURAN I SANPERE: Libre de Cervera (Tàrraga, 1972), 435. ACA Pergamins de Ramon Berenguer IV, 59.

130 AHCC Pergamins s/n trasllat 1184 juny 7. LP 1182 juny, 5r. Publicat per Agustí DURAN I SANPERE "El segell municipal de Cervera" EUC X (Barcelona, 1917-1919), 185, nota 2. I posteriorment també l'ha publicat J.A del POZO CHACON: "Primeros privilegios concedidos a Cervera" Miscelania Cerverina I (Cervera, 1983), 15-16.

131 Ibidem

132 FONT Cartas... I, 1, 169

l'església i conjunt de Sant Pere el Gros, que data del 1072 (133).

L'any 1197 es continua trobant la fórmula "omnibus habitatoribus Cervarie et suis terminis" i s'anuncia que el "castrum Cervarie multum deterioratur" (134) Sembla constatar-se que, a més a més del poblament concentrat i clos, es deurién alçar edificacions esparces pels voltants del nucli construït.

3.3.4. L'església i el nou creixement urbà

L'aixecament de l'església -no la de Sant Salvador, que estava als afores i prop de Vergós (135)- en el que encara era un petit conjunt d'albergs va ser un altre dels passos que anaren conformant la vila i li van donar més identitat. L'església va ubicar-se a l'altre costat del castell. Si aquest estava a Montserè aquella va aixecar-se a l'extrem del Coll de les Savines, precisament on convergien els dos camins d'accés des de la vall, un per la vessant est i l'altre per l'oest. Amb un cementiri adossat, gaudia d'una situació igualment dominant, com qui manifestés que a més a més del poder temporal, simbolitzat per l'estructura militar que era el castell, hom hagués de comptar amb el poder moral i espiritual, no menys important, com era l'església. Des del seu emplaçament també s'aconseguia el domini del nucli poblat i la proximitat dels moradors.

Amb el temps, quan la vila tindria necessitat de nou sòl, s'estendria a partir d'on havia estat bastida l'església, en l'indret més pla i més fàcil per construir-hi tot resseguint el pla del Coll de les Savines, amb un assentament paral·lel a les corbes de nivell.

L'edifici religiós venia a ser, doncs, el segon element polaritzador del creixement urbà després de la fortificació militar.

133 GARRABOU "Sant Pere Gros "

134 AHCC Pergamins 4, LP 1197 agost 4, 4v-5r. Publicat per Juan FRANQUESA GASOL: Anales de Cervera I (Barcelona, 1891), Ap. N; 260-261; i per José Antonio DEL POZO CHACON: "Primeros privilegios concedidos a Cervera" Miscellania Cerverina I (Cervera, 1983), 17. Ref. a José M^o FONT RIUS Origenes del régimen municipal de Cataluña (Madrid, 1946) | 2 694

135 DURAN Libre... 65

La defensa d'aquest nucli, més separat del domini immediat del castell es basava en dos factors: la pròpia situació del nucli, en la cresta del turó, i també a la mateixa configuració interna que representava un carrer central i únic, com a eix principal, amb cases i edificacions als dos costats, les parets de les quals conformaven una muralla a l'estil de Montfalcó Murallat. Podríem parlar, doncs, d'un cas de vila closa amb figuració longitudinal donada la forma del Coll (136).

Probablement aquesta estructura tancada deuria tenir un parell de portals d'accés. Un caldria suposar-lo on hi havia l'església i la plaça; i l'altre, en l'extrem oposat i amb el nom que després rebria de Portal Mitjà.

Exteriorment, un camí de ronda deuria envoltar la vila. El que després seran Carreró de les Bruixes i de Sabater, tenen la seva primera gènesi en aquest moment. El primer era el camí de ronda de la banda est, el segon ho era per l'oest. Ambdós camins corrien paral·lels i fidels a les corbes de nivell, tot i que el que fóra Carreró de les Bruixes estava en una cota més baixa que el del carrer de Sabater. Els dos, evidentment, per sota del nivell de l'eix central. Els dos camins que després serien carrerons es trobaven en els extrems de la vila closa, en els dos portals mencionats.

La vila closa és el resultat formal de la repetició d'una unitat d'edificació als dos costats del camí. Morfològicament era construïda de la manera més usual de l'època: dues parets de càrrega amb una sola llum (137), amb el resultat d'una parcel·la estreta i allargada que anomenem gòtica (138). El tipus de construcció seria senzill: parets de tova o pedra talusada, i embigat de fusta que es repenjava en les dues parets

136 La vila closa esdevé una construcció i un model usual en terres de marca i frontereres, on la inseguretat militar obliga els pobladors a construir amb la prevenció d'atacs. La Segarra és rica en aquesta mena d'edificacions, i potser l'exemple més clar és el cas de Montfalcó Murallat, recinte clos de mitjan segle XII.

137 Són aquelles parets lineals que reben tot el pes de l'estructura o construcció; a més a més, coincideixen amb les parets mitgeres, tal com veurem en la parcel·la gòtica. La disposició de les bigues va d'una paret a l'altra sense particions interiors de càrrega.

138 Anomenem parcel·la gòtica aquella forma edificatòria estreta i allargassada que utilitzava una sola llum (vid. nota anterior) i aprofitava la paret mitgera per a càrrega d'ambdues cases veïnes (Veure CHUECA Breve historia del urbanismo 87-107).

de càrrega, les quals també donaven suport a les parets contigües: és el cas comú de la paret mitjanera.

La tipologia edificatòria també era molt clara i similar en tota la vila, la pròpia de l'estructura que dèiem de parcel·la gòtica: una vivenda per a una sola família, amb taller o "botiga" a la planta que donava al carrer central, i amb corral o bé estàncies per tancar els carros o les bèsties, a la part del darrera. Aquest exterior donava al passeig de ronda i alhora suposava l'emmurallament de la vila. Probablement havia un pis superior al llarg de les vivendes del carrer que era l'estància per viure-hi, i després, damunt, unes golfes per emmagatzemar el que fos necessari.

La distribució dels vilatans segons llur ofici mereix un tractament en un capítol apart. Ara només volem mencionar que l'activitat de l'habitador incidia en el tipus d'habitatge. Era normal trobar comerciants i artesans en el carrer Major (eix central), amb una vivenda com la descrita, pagesos i gent dedicada a la terra en la zona de Sant Domènec, que amb una semblant tipologia edificatòria utilitzaven la planta baixa per a usos agrícoles, a diferència del carrer Major amb un marcat caràcter menestral que feia servir la planta per taller o "botiga". Una estructura semblant, sensiblement modificada, s'aprecia també al s.XV i encara més a partir del Cadastre del s. XVIII (139).

Seguint amb els aspectes morfològics de la construcció de la vila closa, no hem d'oblidar un factor important en la vila medieval: l'orientació de les edificacions respecte el sol. El cas de Cervera, el carrer Major, l'eix central, està orientat nord-sud, la qual cosa vol dir que un dels costats longitudinals gaudeix del sol del matí, i l'altre a partir de migjorn, alhora que la façana interior de les dues bandes té sol en un moment del dia. Al marge de l'imperatiu topogràfic, era la forma més lògica de situar-se, ja que compensava les deficiències higièniques del moment i de la forma allargassada i estreta de la parcel·la (140).

139 Prim BERTRAN ROIGE "Aspectes demogràfics i econòmics de Cervera i la seva rodalia el 1497" Miscel·lania Cerverna III (Cervera, 1985), 55-72 [Albert GARCIA ESPUCHE i Manuel GUARDIA BASSOLS]: Veure l'ahir. Cervera a principis del segle XVIII. Una imatge de la ciutat, en plànols, a partir de documents històrics (Barcelona, s/d; [aprox.1986]) Mes darrerament, i per a alguns aspectes, veure la tesi doctoral publicada en microfita d'Enric TELLO ARAGAY. Pagesos, menestrals i rendistes Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana (1702-1861) (Barcelona, 1987)

140 EIXIMENIS Dotzò... CIII, CVI, Regiment 23

El creixement de la vila, paral·lel a l'augment de la demanda de sòl urbà, era resultat de l'agregació repetitiva del tipus de parcel·les que hem descrit. La situació del Portal Mitjà, el que tancava el carrer central, era, per tant, variable, i s'anava desplaçant paulatinament cap al nord a mesura que creixia la vila; sempre situat, no obstant, en un extrem del recinte.

Si observem detingudament l'actual Pla Parcel·lari de Cervera i la configuració de l'actual tramat de carrers, hom pot adonar-se de l'existència d'uns carrers transversals a l'eix central. Alguns d'ells resten encara comunicats des del camí de ronda fins el carrer central, altres han estat bloquejats, la qual cosa no impedeix observar el seu caràcter anterior de carrer. Podem deduir que aquesta disposició probablement era resultat de la permanència del caràcter públic que tenia el sòl corresponent a aquells anells que formaven el camí de ronda que envoltava l'àrea cada vegada més ampla i en progressió continua. Cada un dels carrerons suposa ja la marca i el senyal d'un moment del creixement longitudinal de la vila al llarg del pla del Coll de les Savines. Per tant, podem pensar també que les successives ubicacions dels portals que tancaven la vila pel nord, es corresponien al punt on es troben aquest carrerons. Dóna suport aquesta hipòtesi el fet que el Portal Mitjà fos un punt itinerant i mancat d'una ubicació constant coneguda. El Portal canviava a mesura que creixia la vila. Un dels emplaçaments del Portal Mitjà, amb la qual opinió coincidim amb DURAN i SANPERE, fóra el determinat per la continuïtat dels carrers Mare Janer i Costa de la Companyia. No obstant, una anàlisi més acurada, tant en suport cartogràfic com de camp, ens oferirà uns indicis sobre el caràcter dinàmic d'aquell punt d'entrada i sortida.

Una primera instal·lació del Portal podria centrar-se en el següent punt. Per la banda est, a l'alçada de la Costa de Sant Bernat, carrer que uneix el Carreró amb l'eix central; pel carrer Major, en el canvi d'amplària de la via i en el moment que les dues bandes esdevenen més properes, circumstància que coincideix en el punt on desemboca l'anomenada costa de Sant Bernat; i per la banda oest, pel Carrer de Sabater, l'altre carrer de ronda i paral·lel al carrer Major central, per l'existència i la forma del carrer Estudivell, i per la continuació del carrer mossèn Arques.

Tot això ens aboca a pensar en un primer recinte clos de figura longitudinal, amb dos portals, un a cada extrem, i amb l'església a la vora del portal sud. L'espai que ocupa el convent de Sant Joan, de l'ordre de Malta, podria haver gaudit

d'ús públic en aquesta configuració (141). Possiblement existien terrenys que, de fet o de dret, pertanyien al comú de la vila, a la universitat, i tenien un ús públic, la qual cosa fa pensar que una part del sòl utilitzat per l'antic hospital fos també camí de ronda.

Continuant amb les posteriors situacions del Portal Mitjà, resultat d'una nova fase de creixement del nucli construït, podríem pensar en el punt determinat pel que avui és un entrant en el Carreró de les Bruixes a l'alçada de la Costa d'en Grimau. A més a més, sabem que aquest carreró tallat, encara estava obert el segle passat i comunicava el carrer Major amb el Carreró de les Bruixes. El mateix procediment d'entendre els carrers transversals entre l'eix central i els passeigs de ronda com a senyals del creixement del nucli construït ens portaria a analitzar també la resta dels casos, des de la Costa Companyia fins l'antic Portal de Santa Maria o de Cap Corral. Seria el cas dels carrerons anomenats popularment de ca l'Aldabó, Jan i Alfa. A més, cal indicar la coincidència entre la demarcació que suposaria una partició en funció d'aquests carrerons, i una posterior partició en barris, la qual, d'una forma més o menys latent encara continua vigent. Aquest mimetisme i paral·lelisme afectaria el barri de Sant Joan, que abastaria fins la Costa de la Companyia; el barri de Sant Ignasi des de la mencionada costa fins el carreró d'en Jan; i el barri de Sant Agustí entre l'últim i Cap Corral. S'observa que la consciència del barri anava lligada a l'existència d'una o altra església, convent o capella. Si a més a més anava relacionada a fluxos de creixement urbà medieval, és una qüestió massa hipotètica que no pot ser confirmada ara per ara.

Una anàlisi més detinguda tant de l'estructura de carrerons a banda i banda de carrer Major com per la qüestió dels barris d'aquesta àrea la va abordar Josep PEDROS. Declinem en aquest breu resum d'entrar-hi a fons, i ens remetem a aquest autor (142).

141 La comanda de Sant Joan de Jerusalem, que va instaurar-se a Cervera com a mínim a partir del segle XII, va tenir el moment d'apogeu a mitjan segle XIII, quan l'orde gaudia de més comandes i jurisdicció. A partir de finals de segle i al llarg del segle XIV el convent va perdent força i abast, fins que el segle XV trobem contínues intervencions de la Paeria en benefici de la universitat. També val a dir que el que era conegut com a hospital, tenia un ús diferent en els inicis, ja que tot sembla indicar que es tractava d'una capella religiosa (Mes informació a DURAN Llibre... 117-125).

142 Josep PEDROS. Crònica del Carrer Major (Cervera, 1986), 31-46 i ss

3.3.5. L'ampliació de la muralla

Al mateix temps que es produïa el creixement longitudinal de l'eix central que corria pel Coll de les Savines, també es donava un procés de creixement edificatori a l'exterior d'aquesta vila closa. Les noves edificacions corrien al llarg del camí que pujava des de la vall fins arribar a Montserè i tornar a baixar de nou; i en una segona àrea, en un camí que voltava la vila closa per damunt el turó del Coll de les Savines més enllà del Portal de Santa Maria. Aquesta darrera nova àrea d'assentament és el que coneixem definitivament com Cap Corral.

Això no obstant, i malgrat l'existència d'un dispositiu defensiu com era la vila closa, on les façanes exteriors posteriors de les cases conformaven una mena de mur defensiu, a principi del segle XIV, en el regnat de Pere III el Cerimoniós, i davant el perill de guerra amb Castella, es van bastir muralles en alguns indrets del país, un dels quals va ser Cervera.

L'alçament de les muralles és un fet transcendent en la configuració urbanística d'una vila. A més dels efectes "psicològics" que podia ocasionar l'existència de muralles -sentit més acusat de comunitat, diferenciació respecte l'espai exterior, sensació d'unitat i seguretat, etc (143)- també hem de considerar-les com un tercer element catalitzador de creixement urbà i que va contribuir a la modificació de l'espai construït. A part de l'edificació dins del recinte murallat, i en els albergs esparços pel voltant, la porta d'accés a la ciutat murallada deuria ser un focus especialment interessant, on la densitat edificadora era superior a la resta d'espais exteriors. La porta de la muralla era sens dubte un espai molt transitat, i zona obligada per agafar qualsevol via de comunicació que portés a altres llocs (144). Per tant no ha d'estranyar gens l'existència d'un important raval, el de Cap Corral, situat en un dels accessos a la vila.

El nou recinte emmurallat abastava en el seu interior aquell creixement urbà últim que havia restat fora de la vila closa. El nou sistema defensiu, més sòlid i eficaç, deixaria sense sentit el caràcter de defensa de la vila closa, motiu pel qual s'alliberaria el creixement urbà dins la nova muralla sense els condicionaments militars que podien haver-li posat obstacles anteriorment. En aquest mateix sentit, l'aixecament de les

143 MUMFORD La ciudad.. 371

144 MUMFORD La ciudad.. 371

muralles van fer canviar no només la fesonomia externa de la vila, sinó també el seu tramut intern. Es va perdre el caràcter de carrers de ronda que tenien tant el Carreró de les Bruixes com el carrer de Sabater, i, per contra, van restar com a vies més vinculades i dependents de l'eix central o carrer Major.

L'espai comprès entre el nou recinte murallat i la vila closa, va passar a ser sòl urbà, la qual cosa implicava la possibilitat d'edificar-hi, tal com va passar progressivament. La diferent topografia del terreny a banda i banda del carrer Major, faria que resultessin diferents els conjunts nous edificats en el lloc que havia estat passeig de ronda. A la vessant est, amb una topografia més abrupta, es construeix paral·lelament a les corbes de nivell, i per tant al carrer Major, amb edificacions en ambdues bandes del carrer. La diferència de cota entre la part més baixa edificada -l'actual carrer Nou o "Barbacana"- i el carrer Major en el llinar del Coll de les Savines, és de trenta metres. Hom s'adonarà de la pronunciada pendent que hi ha entre l'eix central superior, i aquest nou carrer paral·lel inferior. Això fa que el terreny sigui de difícil edificació. Només aterrant-lo i treballant-lo s'aconseguia que es transformés en un terreny d'ús per conreu domèstic.

El fet és important ja que aquesta zona de conreu posa en contacte l'antic nucli o eix central amb les noves edificacions paral·leles d'aquell camí que envoltava la vila closa, el camí més exterior, no pas el que estava tocant la façana dels murs de la vila closa. No obstant existia una franja amb ús públic que no permetia ser utilitzada per conreu privat, ja que era aquest camí de ronda més pròxim i en contacte al nucli. Per tant, el panorama d'aquest moment fóra el següent: vila closa; camí de ronda (ús públic), terra de conreu; camí de ronda exterior; muralles. Amb nomenclatura actual diríem: carrer Major; Carreró de les Bruixes; carrer Nou o "Barbacana"; muralles.

Amb el canvi que va suposar l'aixecament de les muralles de Pere III, trobem que el Carreró de les Bruixes va passar de ser un camí de ronda, a ser un carreró de servei de les cases del Carrer Major, i també de les petites edificacions que van anar sorgint a la vora dels horts o terres de conreu esgraonades. Ja tenim un carreró que passa d'exterior a ser relativament interior, ja que posa en contacte dos nuclis construïts, tot i la diferent tipologia edificatòria: un nucli antic i consolidat, per una banda, i petites edificacions de caràcter auxiliar dels conreus nous, per l'altra. Posteriorment, i a fi i efecte de salvar la separació produïda per aquella via, es va cobrir en alguns trams mitjançant la prolongació de les edificacions de vivendes. Amb aquesta actuació s'integrava aquell espai de conreu nou, entre dos camins de ronda, a l'edificació i al nucli urbà, alhora que s'aconseguia un directe i fàcil accés des de les vivendes fins aquells espais de conreu. Així es deuria

formar, a grans trets, l'estructura urbanística bàsica del Carreró de les Bruixes, tal i com encara la coneixem avui.

DURAN i SANPERE exposa que el tancament del Carreró de les Bruixes és obra de mitjan segle XV, procés que s'encetava el 1433 per iniciativa particular d'algun veí (145).

Tota aquesta transformació es donava a la vessant est, més difícil i pendent que l'oest. Si la primera obligava a edificar en funció de les corbes de nivell, això és, paral·lelament a l'eix central, i a modificar el terreny per guanyar espai, la vessant oest era força més planera i suau, la qual cosa hauria d'incidir en el tipus de nucli construït resultant.

Efectivament, els carrers ja no se situen paral·lels a les corbes de nivell, sinó que busquen l'accés més directe des de la vila closa fins el Portal de la Vall o de Sant Magí, els dos a la part més baixa de la nova muralla del s. XIV per la vessant oest. És en aquest context i circumstàncies com trobem un carrer de Buidassacs que no té paral·lel i equivalent en la vessant est. L'edificació se situa tant als dos costats d'aquell carrer, com de la via que anava del cim del Coll de les Savines cap a la vall; aleshores s'aprofitava el terreny i es construïa de manera esgraonada a la pendent i utilitzant, també per conreu, els terrenys posteriors a aquestes edificacions.

Al marge de l'evolució urbanística, l'edificació del que conformava el nucli vital de la vila, el carrer central va tenir una dinàmica pròpia. Es mantenien bàsicament els límits originals de les parcel·les, tot i que es van anar modificant segons les necessitats. Podem parlar d'una mena d'interpretació entre les edificacions veïnes a nivell dels habitatges familiars. Aquest entrelligament comportava la pèrdua de la claretat edificatòria original, i també de la propietat de l'immoble. Es passava de la senzillesa de la primera parcel·la gòtica, estreta i allargassada, amb unitat vertical, a una parcel·la on se sobreposaven i penetraven unes vivendes amb d'altres, segons la necessitat familiar de cada propietari o habitador; tot sembla recordar la tipologia de la "kasba" de tradició àrab (146).

Podriem considerar la franja edificatòria conformada pel carrer Major i Carreró de les Bruixes com a un compacte

145 DURAN Llibre... 52-53; AHCC Consells 1433 32r.

146 Estructura urbanística laberíntica pròpia de les ciutats morisques. Els carrers són irregulars i confusos amb tendència a no exhibir les façanes i a una privatització de l'espai públic per la presència abassegadora de l'edificació (CHUECA Breve historia... 65-86).

complex teixit d'espai edificat que va incorporar el Carreró en un moment secundari de l'evolució, i no des d'un bon començament.

En definitiva, el creixement interior i exterior de Cervera fou semblant al d'altres ciutats. El cas de Barcelona n'és un exemple paral·lel: creixement de forma homogènia a l'interior de les muralles, i segons directrius lineals a fora. No s'ha d'entendre tampoc cap jerarquia entre ambdós creixements, ja que foren paral·lels i coetanis (147).

147 F.J. MONCLUS i J.L. OYON: Una introducció a la història urbana. Barcelona segles X-XX (U.P.B., Barcelona, 1984), 14.